

УНИВЕРЗИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ПЕДАГОШКИ ФАКУЛТЕТ - БИТОЛА

БИТОЛА
НИЗ ВЕКОВИТЕ

VIII

БИТОЛА, 2005 год.

УНИВЕРЗИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ПЕДАГОШКИ ФАКУЛТЕТ – БИТОЛА

БИТОЛА НИЗ ВЕКОВИТЕ

VIII

БИТОЛА ВО XIX ВЕК

– економски просјеритеј –

UNIVERSITY „ST. KLIMENT OHRIDSKI“
FACULTY OF EDUCATION – BITOLA

**BITOLA THROUGH CENTURY
VIII**

**BITOLA IN THE XIX CENTURY
– economical prosperity –**

BITOLA, 2005

УНИВЕРЗИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ПЕДАГОШКИ ФАКУЛТЕТ – БИТОЛА

БИТОЛА НИЗ ВЕКОВИТЕ
VIII

БИТОЛА ВО XIX ВЕК
– економски просперитет –

БИТОЛА, 2005

Издавач:

Педагошки факултет – Битола

Библиотека: Историски теми

За издавачот

Проф. Симеон СИЛЈАНОВСКИ, акад. сликар – декан

Редакција:

Д-р Александар СТЕРЈОВСКИ, одговорен уредник

Д-р Златко ЖОГЛЕВ

CIP - Каталогизација во публикација,
Матична и универзитетска библиотека
„Св. Климент Охридски“, Битола.

911.375 (497.17 Битола) : 93 „15“ (063)

ЈАВНА трибина „Битола во XIX век“ (2004; Битола)

Битола низ вековите. VIII, Битола во XIX век / [редакција
Александар Стерјовски (одговорен уредник), Златко
Жоглев]. - Битола : Педагошки факултет, 2005. - 74 стр.:
24 см.-

(Библиотека Историски теми)

На наспор. насл. стр.: Bitola through century. VIII, Bitola in the
XIX century. - Тираж 300. - Фусноти кон текстот.

1. Гл. ств. насл. 2. Стерјовски, Александар

а) Битола - Историја - 19 в

ВОВЕД

Како и во минатата, 7-мата по ред, така и на оваа Јавна трибина „Биџола низ вековите“ вниманието го задржуваме на најзначајниот, најбурниот и за испражување најинтересниот 19-ти век. Лани се сконцентриравме на доселувањата и доселениците и заклучивме дека Биџола забрзано го менувала етничкиот состав христијанизирајќи се, но и европеизирајќи се, годинава ќе се задржиме, исто така, на мошне значајната сфера од историјата на градоот, на економскиот просперитет.

Токму во овој век Биџола ги доживува „свездениите мигови“ од својата историја. Синтагмата „Да го вратиме сјајот на Биџола“, што е во честна фреквенција, всушност значи да го вратиме значењето и просперитетот што го имал тогашниот градоот.

За тоа многу услови погудуваат, Во почетокот на овој век укинати е овозласениот јаничарски корпус, во 1834 год. ликвидирањето е тимарско-сџахискиот систем, на 18. II. 1856 год. објавен е „Хатишерифот“, со кој се даваат поголеми права на до вчера потиснатото христијанско население и му се овозможува да стане значаен економски фактор. Османлиската империја по Кримската војна (1853–1856) морала да ги отвори портите за странскиот капитал и притоа на стоки од и за Европа се интензивира. Корезирана е и осовременета е и патната мрежа. Се подигаат првите железнички пруги, една, во 1894 год. ја поврзува Биџола со морето, со Солун. Во градоот се стационира Третата армија со воен апарат и седиштето на администрацијата на Ромелискиот ејалет, со што Биџола станува важен центар.

Тоа е фундаментот врз кој се потпира бурниот просперитет што го имал градоот. За дел од нешто ќе се запознаеме од рефератите што ќе бидат изнесени денеска.

Според воспановената традиција првин ќе го промовираме зборникот од мината Јавна трибина. Тоа ќе го направи проф. д-р Јован Талевски, вонреден професор на Педагошкото факултет во Биџола. Најоменувам дека по изнесувањето на рефератите, ќе може да се поставуваат прашања, ќе може да се дискутира и дојднува за темата што ја обработуваме.

Никола В. ДИМИТРОВ

Географско-историски преглед на стопанскиот подем на Битола во XIX ВЕК

Во повеќемилениумското постоење на Битола како урбана населба, регистрирани се безброј периоди на издигнувања и падови. Впрочем како и луѓето така и градовите можат да се пофалат со периоди на економски просперитет и благосостојба, но и на периоди на немоќ, сиромаштија и бесперспективност. Сепак, Битола во текот на XIX век повеќе била исполнета со настани кои оделе во прилог на историско-географскиот стопански подем на градот и на одредена демографско-етничка позитива на популацијата во населбата. Така, благодарение на миграциите село-град, геостратешката положба и разновидноста на стопанските дејности, Битола во текот на XIX век забрзано општествено-економски и демографско-етнички квалитетно просперира, достигнувајќи ја славата на највисоките, најценетите и најбогатите населби во европскиот дел на Турската Империја, по Цариград и Солун.

Градот уште во првите години на XIX век станува прибежиште на илјадното новодојдено население. Имено, бегајќи од тешкиот и несигурен живот, насилбите и пљачкањата на разбојничките банди, бегалското население излезот го бара во забрзано доаѓање во Битола. Бегањето од селата обично ги погодило и зафатило оние сиромашни селани кои немале своја земја. Доаѓајќи во градот тие најчесто се населувале во периферните делови на Битола. Основно нив-

но занимање било земјоделството, а особено градинарството. Меѓутоа, дел од новите доселеници биле користени и во занаетчиството, и тоа како евтина работна рака, како чираци или калфи. Покрај македонските рурални доселеници, доминантна група бегалци биле и Властите кои доселувајќи се во Битола, веднаш се зафатиле со работата што најдобро ја знаеле, а тоа биле трговијата и занаетчиството.

Приливот на населенис во текот на XIX век предизвикува популациски пораст на Битола. Само за илустрација, бројот на жители во почетокот на XIX век изнесувал 15.000 (1805 год., според Пуквиљ), во средината на векот се искачил на 46.000 жители (1856 год., според Белег де Бига), а на крајот на XIX век достигнал и над 60.000 жители¹. Впрочем, за периодот 1805 – 1856 година, или за 50 години, бројот на жители во градот се зголемил за 31.000 жители, или за 206,7 %, а за периодот од 1856 година до крај на XIX век, градот се зголемил за 14.000 жители, или за 34,4%. Според тоа, вкупното зголемување на населението во Битола во деветнаесеттото столетие изнесува 45.000 жители, или пораст од 300%, односно градот се зголемил за трипати.

Напоредно со зголемување на жителите во Битола, градот започнал да го „движи етерот на промените“ кој, во текот на XIX век, извршил голема трансформација од типична ориенталска населба, во град мешавина исток-запад, односно во град кој се менувал според интересите, желбите, потребите и можностите.

Така, уште во првите децении на XIX век, градот започнал да ја доживува својата прва трансформација кога Битола станува седиште на Румелискиот ејалет², претворајќи се во една од најважните

¹ Податок изнесен на трибнатата *Битола низ вековиџе*, VII по ред, одржана на 03. 11. 2003 година, на тема: *Битола во XIX век – доселувања и доселеници*. Никола В. Димитров, *Миграции на доселувања и демографски промени во Битола во XIX век*.

² Годината кога Битола за првпат станува седиште на Румелискиот ејалет разни автори различно ја наведуваат. Борис Чипан, (1978) *Македонските градови во XIX век и нивната урбана џерсиќиџа*, МАНУ, Скопје, стр.92, „...Од 1816 година Битола е седиште на Румелискиот валија, џодаток кој градоџе го ранџира на прво место во европскиот дел на Турција“; Милош Хр. Константинов, (1961) *Занаетчи и еснафи во Битола и околината*, Научно друштво, Битола, стр.15, „...џрефрулавањеџо на седиштеџето на вилаетџоџе е во 1819 година од Софија во Битола.“; Јован Хаџа Василевиџе, (1911) *Град Битола*, стр.60, „...По совладувањеџо на Албанциџе 1829/30 година, со која џрилика во Битола дошол и џоџаинџоџе џодем везир Рушид-џаџа, Битола џосџанала и џлавно администраџивно седиштеџе за сџџе краџиџа од скопскиџе, џризренскиџе и скадарскиџе краевџи, џа коџа џоџаџи и до самџџа џраница со Грција... Во времеџо на допесувањеџо на Танзиматџоџе во 1835 година, Битола сџанува седиштеџе на Румелиџкиџоџе ви-

трансмисии на султанската власт во Европска Турција, а за кое респективно улога одиграле воено-стратешките, политичките и сообраќајните прилики.

Новата воено-административна положба овозможила градот забрзано да се развива, прво како занаетчиски и трговски, а потоа и како општествено-политички, образовен, верски и културен центар не само за југозападниот дел на Македонија, туку и пошироко во Балканскиот Полуостров.

Ваквата нова зајакната воена положба на Битола овозможи успешна одбрана од арапските напади во 1832 и 1833 година, за разлика на оној од 1806 година кога градот бил опљачкан од страна на Али Паша Јанински³.

Особено виден напредок од стопанските гранки добива занаетчиството за кое, не случајно, целиот XIX век бил наречен како златна епоха на занаетчиството.

Уште од почетокот на XIX век податоците сведочат за растеж и појава на нови занаети во Битола. Во 1827 година се споменува дека во Битола постојат 30 еснафи⁴ со над 70 видови разни занаети⁵ и над 1.400 дуќани и работилници⁶. Бројките покажуваат дека во почетокот на XIX век во Битола околу 1.500 луѓе директно биле поврзани со занаетчиството, кои пак заедно со своите семејства давале приближен број од околу 8.000 лица, или близу три четвртини (75%) од населението во градот зависело од приходите од занаетчиството. Според тоа, со сигурност можеме да тврдиме дека во првите децении на XIX век Битола била исклучиво занаетчиски град кој го опслужувал не само градското, туку и селското население.

лаеи, седиштите на Румели-валиси.“; Христо Андонов Полјански, (1972) *Кон историјата на трговијата на Битола во 1856 година*, Гласник на Институтот за национална историја (ГИНИ), Година XVI, број 3, Скопје, стр.203,*Со султански Хайшиериш од 21 јуни 1836 година, Битола е определена за главно седиште на Румелија.*“

³ Борис Коропановски, (1986) *Битола низ вековите*, Битола, стр. 19 – 20.

⁴ Крсте Битоски, (1966) *Прилози кон проучувањето на битолскиите еснафи и нивната општествена улога во XIX век*, ГИНИ, година X, број 1, Скопје, стр. 137 – 163.

⁵ Милош Хр. Константинов, (1961) *Занаети и еснафи во Битола и околината*, Научно друштво, Битола, стр. 163.

⁶ *Турски документи за македонската историја*, том V, (1827 – 1839), Скопје, 1958 година, стр. 17 – 19, документ бр. 184 од 1827, саџил 96, лист 54 – 55.

Во наведениот период се спомнуваат следниве еснафи со нивниот број на дуќани: бакали (97 дуќани), лебарски-фурнациски (11 продавници за леб), месарски-касапски (10 – 13 дуќани), брашнарски-воденичарски (30 воденици), житарски⁷, зарзаватчи (6), ќурчиски (22 дуќани и уште 16 ќурчиски дуќани со јагнешка кожа)⁸, градежен-дулгерски еснаф⁹, еснаф за табаци (19 дуќани), сарачиски (40), папуциски (77), мутавциски (9)¹⁰, чојациски (14), кујунциски (28), јорганциски (7), калајциски (27), берберски (31), бакарциски (7), бојациски (30), кеберциски (65 дуќани и уште 97 дуќани на шивачи на ветво и кебсци), дрводслски (29), безирциски (8), бурекчиски (8), меанциски (44), гребенари (7-8), чулхациски (21 во 1832 год.), казанциски (5 во 1832 год.), собациски (31), самарциски (21 во 1832 год.), калајци (7 пред 1836 год.), такацијски (3 – 4), мумциски (5 – 6), демерциски (8), симитчиски (35), леблебециски (6)¹¹, ахтарски (17)¹².

Ако кон ова ги додадеме и 20-тината крупни трговци¹³ и педесетината черчиски или трговци на ситно¹⁴, се добива впечаток дека Битола веќе забрзано се развивала како занаетчиско-трговски град – елитет кој Битола ќе го ужива низ целиот XIX век.

Во прилог на погоре изнесеното ги наведуваме и следниве аргументи. Имено, во 1838 година во градот работеле над 800 трговци Турци и 700 привилегирани занаетчи¹⁵. Во Дефтерот (попис) за имињата и цизieto (данок) на рајата (зависни христијани) од Битола и Битолската каза, која заради трговија се наоѓа во други места, стои дека

⁷ Турски документи за..., том I, (1800-1803), Скопје, 1951 год., стр. 86 – 96, бр. 161 од 1802, сицил 76.

⁸ Исто, том III, (1809 – 1817), Скопје, 1955 година, стр. 71, сицил 76.

⁹ Исто, Том V, (1827-1839), Скопје, 1958 година, стр. 87, бр. 36 од 1836, сицил 103, лист 5.

¹⁰ Исто, том V, (1827-1839), Скопје, 1958 год., стр. 17 – 19, бр. 184 од 1827, сицил 96, лист 54 – 55.

¹¹ Крсте Битоски, (1966) *Прилог кон истражувањето на битолскиите еснафи и...*, стр. 141 – 151.

¹² Милош Хр. Константинов, (1961) *Занаетчи и еснафи во Битола и околината...*, стр. 36.

¹³ Така, во 1829 година се споменува примерот со трговецот Анастас Цалис од Битола, кој тргувал „по суво и море со Зајадна Европа, Персија и Индија“, што не значи дека во таа трговија бил и осамен. *Турски документи за македонската историја* (1827 – 1839), том V, Скопје, 1958 год., стр. 53 – 56.

¹⁴ Крсте Битоски, (1966) *Прилог кон истражувањето на битолскиите еснафи и...*, стр. 140 и 151.

¹⁵ *Битолски кациски сицили-рејисџери* (необјавен превод на Историски архив – Битола), сицил 104, лист 11 од 1838 година.

во периодот на 1840/41 и 1842 година¹⁶, од вкупно 4698-те христијански возрасни машки лица данокоплаќачи¹⁷, жители на 10-те христијански маала, 255 лица биле заминати од Битола заради трговија¹⁸.

Во друг извор и според нецелосни податоци од пописот од 1837/38 година¹⁹ на недвижните вакафски имоти од вакафите во Битола на седум поголеми цамии, регистрирани се: над 70 видови занаети, 911 дуќани, две грнчарски работилници, една керамидилница, 30 воденици, 10 фурни, 12 месани, 2 кафеани, 12 анови, 4 амами итн. Според овој извор за дел од занаетчиското стопанството на Битола, занаети со најбројни дуќани биле: терзиите со 138 дуќани, свиларите со 92, бакалите со 64, платнарите со 56, папуциите со 54, сарачите со 37,

¹⁶ *Турски документи за историјата на Македонија – пописи од XIX век*, книга II, Архив на Македонија, Матица Македонска, Скопје, 1997 година. (превод, редакција и коментар м-р Драги Ѓорѓиев), стр. 11 – 113.

¹⁷ Од податоците изнесени во Дефтерот се гледа дека данокоплаќачи биле сите машки христијани на возраст од 12 до 65 години. Ослободени од плаќање данок биле неспособните машки лица, старите лица со над 65 години, како и сите женски лица и децата до 12 годишна возраст.

¹⁸ Преглед на вкупниот број лица данокоплаќачи во Битола и оние заминати во други места заради трговија, гледано според името на маалата и според местата на привремен престој (составил НВД)

ред. бр.	Име на маалото	Вкупен број христијански данокоплаќачи машки лица	Вкупно во Битола	Вкупно заминати лица заради трговија
1.	ПОП РИСТО МЕЧКАТА	783	728	55
2.	ПОП АТАНАС	544	521	23
3.	ПОП ТРАЈЧЕ	825	794	31
4.	ПОП РИСТО ДРАГОР	597	561	36
5.	ПОП ВАСИЛ	222	205	17
6.	ЦРКВА МААЛО	265	250	15
7.	ПОП ДИМИТРИ	308	296	12
8.	ПОП ЈОРГАКИ	471	437	34
9.	ПОП НАУМ	341	324	17
10.	ПОП АТАНАС	342	327	15
Вкупно		4698	4443	255

Најповеќе од лицата заминати од Битола заради трговија биле сконцентрирани во Истанбул – 132 лица, во Белград 35 лица, во Романија 15, Анадолија 11, во Дамаск 6, во Лариса и Измир по 5 лица, Солун 4, во Скадар, Ерусалим, Египет и Јанина по три лица, во Одрин, Серес, Елшница, Сивас и Михалич по две, и по едно лице имало во Ниш, Митилена, Света Гора, Лофча, Пловдив, Скопје, Орахово, Германија, Призрен, Морса, Крит, Трикала, Кипар, Кожани, Штип, Босна и Менфис.

¹⁹ *Турски документи за историјата на Македонија – пописи од XIX век*, книга I, Архив на Македонија, Матица Македонска, Скопје, 1996 година. (превод, редакција и коментар м-р Драги Ѓорѓиев и м-р Ахмет Шериф), стр. 153 – 217.

бојаџиите со 29, крзнарите, берберите и билкарите со по 26 дуќани, златарите со 22, тутунски 21, ковачки 21, влачарски 19, браварски 17, леблебеџиски 15, абаџиски 13, арабаџиски 13, дуќани за јачмен 10, чешларски 9, алваџии 8; со по 7 дуќани биле налбатите, калаџиите, дуќани за желе, самарџии и мутафчиите; со по 6 дуќани биле кафеџиите, столарите, старинарите и грнчарите; по 5 имале чибукчиите, шапкарите, писарите и пушкарите; по 3 дуќани имале јорганџиите, арпаџиите и дуќани за служење храна, дуќани за садови; со по 2 дуќани биле застапени кондураџиите, ножарите, саатчиите, бардакчиите, ситничарите, чаркчиите, бозаџиите, ситарите, дуќани за мириси, за конци, за јажиња, свеќари, и грнчарски работилници и со по еден дуќан биле застапени лекарите, чирапчиите, лебарите, сарафите, галантериите, мутафчиите, кантарџиите, семепарите, кумурџиите, фишекчиите, ковачки, лимарски, шивачки, копчарски, кантарџиски, брашнарски, касапски, керамидница и дуќаните за чоја, за врвци, за локум, за зеленчук, за стакло, за кутии, за бурмут, за доктор, за памук, за леб, за опинци. Во истиот извор среќаваме и 42 непознати, неколку празни и изгорени дуќани. Од вкупниот број 911 регистрирани дуќани, 778 биле во сопственост на муслимани, или 85,4%, а 97 дуќани, или 10,6%, биле во сопственост на христијани и 36 дуќани, или 4%, во сопственост на Евреи.

Во истиот период во Битола, покрај Безистенот со 86 дуќани, се споменуваат и следните чаршии: Царска чаршија и Чаршија на терзиите²⁰, Чаршија на кебеџиите²¹, Сточен пазар, Кестен пазар, Рибџи пазар, Пазар за масло²², Еврејска чаршија, Влашка чаршија, Стамбол чаршија, Дембел чаршија, како и над 15 други места кои биле именувани како пазари со турски имиња, а кои подоцна биле сменети со македонски²³.

Сепак вистинската цифра на дуќаните и трговските складови во Битола за периодот од 1836 – 1842 година изнесувала 1.800 – 2.000²⁴. Тоа значи дека во четвртата деценија на XIX век со занаетчиство во

²⁰ Турски документи за..., том I, (1800 – 1803), Скопје, 1951 година, стр.95 – 98, документ бр. 192 од 1801, сиџил 78. стр. 118 – 119.

²¹ Исто, том V, (1827-1839), Скопје, 1958 година, стр. 44, бр. 159 од 1828, сиџил 99.

²² Исто, том V, (1827-1839), Скопје, 1958 година, стр. 94, бр. 88 од 1837, сиџил 103, лист 18.

²³ Милош Хр. Константинов, (1961) *Занаџии и еснафи во Биџола и околината...*, стр. 67 и 68.

²⁴ Крсте Битоски, (1966) *Прилоџ кон иџроучувањето на биџолскиите еснафи и...*, стр. 152.

Битола се занимавале над 2.000 лица кои издржувале помеѓу 10.000 до 15.000 лица, што претставува близу половина (50%) од вкупното население во градот.

Според тоа, речиси цел град во пазарните денови²⁵ наликувал на едно големо пазариште, кое од центарот се протегало кон периферијата на градот и каде во растурени над 30 одделни делови се вршело продажба на разновидна стока по мостовите, по улиците и слично.

Ваквото развиено занаетчиство, поткрепено со развиената трговија, ја ставаше Битола во групата на градови со најразвиен стопански живот, веднаш по Цариград и Солун во Европска Турција. Битолските трговци и занаетчии, како во минатите векови така и во XIX век, учествуваа масовно на панаѓурите во Македонија (Серез, Прилеп, Маврово кај Костурското Езеро, Струга, Дебар, Долјани близу Петрич²⁶, Аврет Хисар близу Кукуш, Серфице, Енице Вардар и на други места.)²⁷ и на панаѓурите во Лозница, Ваљево, Куприја, Рудник, Засчар и други²⁸, како и на панаѓурите во Лајпциг, Виена, Пешта итн.²⁹

Непосредно пред и по Кримската војна (1853/56), Битола доживува најголем процут, издигнувајќи се како мошне значаен стопански, политички, воен и просветно-културен центар. Од тоа време датираат и посетите на поголемите трговци од Битола, кои речиси секоја година посетувале повеќе панаѓури во Европа купувајќи разновидна стока од кожа, разни индустриски производи, кинкалерија и слично. За ова ни сведочи податокот дека во 1851 година, кога многу трговци од Битола, Прилеп, Охрид, Клисурса и Велес отишле во 1852

²⁵ „...До 1832 година во Битола пазарен ден бил недела, а поради тоа и многу христијаните во тој ден не работеле, преместен бил во сабота, но бидејќи во сабота не работеле Евреите, преместен бил во понеделник. Така, од 1832 година како пазарен ден бил одреден понеделник.“ Исто, том V, (1827 – 1839), Скопје, 1958 година, стр. 63, бр. 53 од 1832, септемвр 100, лист 6.

²⁶ Данчо Зографски, (1967) *Развивок на капиталистичките елементи во Македонија за време на турскоото владеење*, Скопје, стр. 48 – 52.

²⁷ Милка Здравсва, (1986) *Македонија во меѓународниот сообраќај и трговија во XVIII и почетокот на XIX век (1699 – 1815)*, Скопје, 125 – 126.

²⁸ Крсте Битоски, (1966) *Кнежевството Србија како пазар и транзитна трговија за македонските трговци во XIX век (до 70-тите години)*, ГИНИ, год. X, број 2 – 3, стр.121/122.

²⁹ Данчо Зографски, (1967) *Развивок на капиталистичките елементи...*, стр. 298.

година во Виена и се враќале со купена стока која ја пренесувале со околу 400 камили³⁰.

Во текот на XIX век многу трговски фирми од Битола имале свои филијали во Солун, Виена, Лајпциг, Трст, Венеција, Марсеј, Лондон, Париз, Будимпешта, Цариград, Белград, Задар, Сарасво, Пловдив, Софија, и други важни трговски центри. Интензивни трговски врски биле одржувани со: Русија, Франција, Англија, Австрија, Швајцарија, Бугарија, Србија, Романија, Италија, Прусија (Германија), Египет, Персија, Индија и со други земји.

За стопанскиот подем на Битола ни сведочи тврдењето на англискиот политичар и дипломат Хенри Леард кој во 1839 година, поминуваќи низ градот, го забележал следново: „*Битола е голем град и главен град на Румелија... пазарите во градот се проширани и добро снабдени со домашни и странски производи и стоки*“³¹. Слична констатација добиваме и десетина години подоцна од извештајот на англискиот конзул во Битола, Џон А. Лонгворт, од 1852 година кој, меѓу другото, го забележал и следново: „...и повеќе од кој да е турски град што сум го видел во внатрешноста добива изглед на ирѓовска раздвиженост, обновување и проширението“³².

Веќе во средината на XIX век занаетчиството и трговијата стануваат најсилна врска на Битола со стопанството на Европа, по и со воневропските држави. Битолското занаетчиство во 1862 година е присутно на светската занаетчиска изложба во Лондон³³. Во тој период бројот на занаетчиските и трговските дуќани во Битола достигнува највисок врв од над 2.000 дуќани³⁴ (2.065³⁵), со околу 140 видови разновидни занаети и професии, со над 70 еснафски организации³⁶ (во 1856 година од вкупно 69 еснафи, 41 биле христијански (59,4%), 19 му-

³⁰ Данчо Зографски, (1976) *Извештај на британските конзули во Битола од шесетте години до години на XIX век*, ГИНИ, год. XX, бр. 1, Скопје, стр. 215; Данчо Зографски, (1967) *Развиток на кавитализациските елементи...*, стр. 298.

³¹ А. Матковски и П. Ангелакова (1974) *Патувањето на двајца Англичани низ Македонија во 1839, 1842 и 1844 година*, ГИНИ, год. XVIII, бр. 1, Скопје, стр. 236 и 237.

³² Христо Андонов Полјански, (1982) *Британски документи за историјата на македонскиот народ*, том III (1848 – 1856). Архив на Македонија, Скопје, док. бр. 90 од 12. 02. 1852 година, стр. 148 – 150.

³³ Милош Хр. Константинов, (1961) *Занаети и еснафи во Битола и околината...*, стр. 21.

³⁴ Крсте Битоски, (1966) *Прилог кон проучувањето на битолските еснафи и...*, стр. 152.

³⁵ Милош Хр. Константинов, (1961) *Занаети и еснафи во Битола и околината...*, стр. 103 – 106.

³⁶ Исто, стр. 70.

слимански (27,6%) и 9 еврејски (13,0%)³⁷. Најбројни занаети биле: кондурации (122), шивачи на старо облекло (101), сидари (100), бербери (104), фурнации (95), папуции (77), терзии (70), ткајачи (65), млекари (49), дограмации (48), опинчари (41), сарачи (40), меанции (44), ковачи (38), налбати (33), касапи (32), кујунции (31), бербери (31), воденчари (30) итн.³⁸ (Види табела 1).

Според овие податоци, нашите пресметки говорат дека во средината на XIX век во Битола со занаетчиство се занимавале две до три илјади луѓе, кои обезбедувале егзистанција на своите семејства во вкупен број од 10.000 до максимум 15.000 луѓе. Тоа значи дека 35% – 37% од населението во градот на директен и индиректен начин било инволвирано во занаетчиската дејност.

Компаративниот преглед 1827/1862 година ни зборува за рапиден подем на занаетчиската дејност, така што еснафските организации се зголемиле за 40 нови еснафи, или за 133,3%; видовите занаети за 70 нови, или зголемување за 100%; дуќаните се зголемиле за 665, или за 47,5%; бројот на занаетчиите се зголемил за 1.500 лица, или за 100%; а додека пак населението во градот чие опстојување било поврзано со занаетчиската дејност се зголемило максимум за 7.000 лица, или за 87%.

Од овие податоци слободно можеме да го извлечиме заклучокот дека Битола, во поголем период од XIX век, претставувала една од водечките престолнини на занаетчиството во Турската Империја после Цариград, Солун, Смирна, Александрија, Измир, Каиро, Ерусалим, Багдад и Дамаск. Меѓутоа во Европска Турција Битола, после Цариград и Солун, била на третото место според развиеноста на стопанството, односно занаетчиството. Но, затоа пак, во рамките на југозападниот дел од Балканскиот Полуостров Битола, бездруго, за целиот период на XIX век, била водечки град – престолнина на занаетчиството. Тоа е факт кој од денешен аспект не може со ништо да се побие.

И уште нешто, занаетчиската и трговска слава на Битола била само една од многуте лидерски места на Битола во текот на XIX век. Впрочем Битола бил град нашироко познат не само во Турската

³⁷ Никола Спировски, (1965) *Еден непознат извештај за Битолскиот пашалак од 1856 година*, Гласник на правниот факултет, год. XI, Скопје, стр. 189-190.

³⁸ Милош Хр. Константинов, (1961) *Занаети и еснафи во Битола и околината...*, стр. 103 – 106.

Империја, туку и пошироко во Европа, како град со перспективи на многукратно значење и полифункционална улога.

Во контекст на погорното би го дадале и податокот дека во средината на XIX век (во 1865 година) со трговија во Битола се занимавале 40 покрупни и уште 340 ситни трговци³⁹, како и тоа дека во градот делувале и странски трговци и повеќе филијали на европски трговски куќи⁴⁰. Во тоа време многу трговски фирми од Битола имале свои филијали до Солун, Виена, Пешта, Лајпциг, Берлин, Трст, Венеција, Лондон, Париз, Марсеј, Задар, Сараево, Белград, Софија, Пловдив, Скадар, Цариград, Александрија и други важни трговски центри. Исто така, видни битолски трговци одржувале цврсти трговски врски со многу градови од Русија, Франција, Англија, Австрија (Австро-Унгарија), Швајцарија, Италија, Германија, Египет, Бугарија, Србија, Романија и слично.

Внесувањето поголема количина и поразновидна странска стока во Битола и Битолскиот виласт започнува во текот на 1865 година, кога биле увезени поголемо количество памучни ткаенини и различни памучни производи, потоа олово, железо (во плочи, шипки и штангли), стакло за прозорци, порцелан, галантерија, зачини, оловното белило, кожи, разни оружја, сачми, индиго, тафт, клинци, хартија, парфимериски стоки, свила, челични предмети, платна, часовници, цинк, шеќер, калај, ленено платно, коњак, колонијални производи, бои, лим, итн.⁴¹

Според официјалната турска статистика од 1876 година, во битолската чаршија имало: 1.650 дуќани, 150 магази (чисто трговски дуќани), а на целокупната територија на градот имало плус 50 апови, 37 воденици, 93 фурни, 10 кафеани, 5 керамидцилници, 3 магазини за облекло, 25 меани, 1 пошта, 15 аптеки, 15 складишта за петролеум, а

³⁹ Данчо Зографски, (1967) *Развиток на капиталистичките елементи во Македонија за време на турскојто владеење*, Скопје, стр. 362. „...Како познати трговци се споменуваат браќата Робевци (по погледо од Охрид), Данабас, Ризови и други.“

⁴⁰ К. Цамбазовски, (1960) *Културно-официјалните врски на Македонија со Србија во шеќот на XIX век*, Скопје, стр. 9.

⁴¹ Данчо Зографски, (1967) *Развиток на капиталистичките елементи...*, стр. 361; Христо Андонов Полјански, (1972) *Кон историјата на трговијата во Битола и Битолско во 1856 год.* ГИНИ, год. XVI, бр. 3, Скопје, 203 – 219.

додека фабрики немало⁴². Бројките покажуваат дека во Битола дејствувале 2.054 стопански субјекти, од кои водечко место имале дејностите занаетчиство и трговија кои високо котирале како главни носители на стопанството во градот.

По отворањето на филијалата на Отоманската банка во 1863 година⁴³, а покасно и на уште неколку други банки (со учество на француски, австриски и домашен капитал, во 1888 година во Солун била формирана Солунска банка, истата година во Цариград била формирана Отоманска земјоделска – Зират банка. И двете отвораат свои филијали во 1893 година во Битола), па приватните лихвари, богатите занаетчи и трговци својот акумулиран капитал го трансформираат во банкарски капитал кој бил зачеток на иницирање на манифактурна индустрија. Нешто подоцна, во почетокот на XX век, некои трговци од Битола (Данабаш и Робевци) со домашен капитал основаат неколку приватни акционерски банки.

Битола во XIX век била позната и по својата извозно ориентирана трговија. Само за илустрација, во 1881 година од градот било извезено: гајтани, кожи, чепли од рогови, разновидни занаетчиски производи, жито, пченица, 'рж, брашно, разни други житарици, жив добиток итн. Во истата година во Битола пристигнала стока од многу европски земји: Англија, Австро-Унгарија, Франција, Германија, Русија, Грција, Белгија, Северна Америка, Швајцарија, Италија, Египет, Србија итн.), и тоа: кафе, ориз, железно, машини, памук, конец, разновидна манифактурна стока, шеќер, рум, канкалерија, запалив материјал, стакларија, порцелан, кожи, кожни производи, ликери, разни ткаенини, алкохол, петролеј, нафта, суво грозје, сапун, масло, маслинки, клинци, игли, прозорско стакло, крзна, сол итн.⁴⁴

⁴² Радмила Момидиќ-Петкова, (1983/94) *Развиток на битолската чаршија (до Втора светска војна)*, Зборник на трудови 4 – 5, Завод за заштита на спомениците на културата и природните реткости, музеј и галерија, Битола, стр. 138.

⁴³ Лазар Соколов, (1961) *Индустријата во Македонија до 1912 година*, Зборник за индустријата во НР Македонија, Економски институт, Скопје, стр. 9; Данчо Зографски, (1967) *Развиток на капиталистичките елементи во Македонија за време на турско владеење*. Скопје, стр. 420 и 424.

⁴⁴ Данчо Зографски, (1967) *Развиток на капиталистичките елементи...*, стр. 361, 386 – 387; Александар Матковски и Поликсена Ангелакова, (1972) *Извештај на француските конзули од Солун од 1887 – 1889 година*, ГИНИ, год. XVI, бр. 3, Скопје, 200 и 201.

Продорот на странска стока и странски капитал во Битола има забележителен интензитет во последните две-три децении од XIX век, кога видливи се и знаците на мало замирање на одредени занаети и еснафи. Имено, занаетчиските производи, не можејќи да им конкурираат на поефтините индустриски производи, ги принудува голем број трговци и занаетчии својот капитал да го вложат во банките и во изградба на мали фабрики, или пак трговски куќи и претставништва во големите европски градови. Токму во тој период стоково-паричните средства се концентрирани во рацете на триесетина муслимански и христијански фамилии⁴⁵.

Кон крајот на XIX век занаетството во Битола било изложено на значителна конкуренција од мануфактурната индустрија. Сепак, препознатлив белег во стопанството на Битола и понатаму останува занаетството како најзначајна стопанска дејност во градот, со извесна доза на конкурентност од страна на младата индустрија. За тоа ни говорат следниве податоци: во градот и понатаму егзистираат над 100 видови занаети и занимања, со над 1.200 дуќани и 1.629 лица кои вршеле разни други занимања. Односно со занаетство и трговија во Битола се занимавале од 2.500 до 3.000 лица. Тоа значи дека на над 15.000 луѓе, или 30% од жителите во градот, животот им зависел од оваа стопанска гранка.

Поконкретно прегледот изгледал вака: анџиите (со 14 анови), ашчиите (15 дуќани), мезеџии (10 лица), пачаџии (5 лица), бачови (15 поголеми бачила), сиренари (150 лица), млекари (50 лица), рибари и пеџиолџии (10 професионални лица), фурниџии (92 фурни), симитџии (35 лица), бурекџии (2 дуќани), воденичари (60 воденици), решета и сита (1 дуќан), бавчанџии (50 лица), зарзаватџии (69 лица), смишџии (52 дуќани), алваџиско-бозаџии (33 дуќани), шеќерџии (5 дуќани), леблебеџии (28 дуќани), меанџии (15 меани), амберџии или винари (5

⁴⁵ Познати битолски богати фамилии во тоа време биле: Робевци, Папазоглу, Дала, Скантели, Борис Чипан, (1978) *Македонските градови во XIX век и нивната урбана персјејекција*, МАНУ, Скопје, стр. 93; како и фамилиите: Беки, Никаруша, Дума, Шајкчи, Цоцо, Каска, Хаџипапа, Сонтти, Хаџи Христо, Стојанови, Калдерон, Маџали, Ризо, Икономов, Пили, Данабаш, Каџојани, Анести, Мехмед-сфенди, Асиб-сфенди, Зскири-паша, Риза-бег, Тешфик-бег, Малик-бег и други. Н. Скрябиным, (1885) *Политическія и економическія свѣдѣнія о Битольскомъ вилаѣтъ собраныя российскоимператорскимъ вицекосуломъ*. Библиотека „Балканскіе вопросы“, № 4, Битоля, 12 фебрала, 1885 года, стр. 65 – 91.

лица), ракиции или казанции (5 лица), кафеции (100 кафина), пајтонции (60 пајтони), толчачи на кафе (10 лица), вретенари (10 лица), брдари (2 дуќани), гребенари (5 дуќани), ткајачи (22 лица), бојации (20 лица), терзии (43 дуќани), френктерзии (9 лица), срмаќери (3 дуќани), минтанции (31 лице), куркчии (12 дуќани), опинчари (37 дуќани), папуции (50 дуќани), кондурации (150 дуќани), каланчии (2 дуќани), наланции (10 дуќани), кујунции (30 дуќани), златари (5 дуќани), крпачи (50 лица), ножари (15 дуќани), пушкари (4 дуќани), сидари (заедно со аргатчии 300 лица), варции (10 тајфи), герамидции и тулации (10 екипи), бојации (15 лица), безирции (20 дуќани), бунарции (5 лица), чешмџии и гезирции (10 лица), дограмации (10 дуќани), бочвари (25 дуќани), сандали и столици (2 дуќани), плетачи на кошници (6 лица), метлари (4 дуќани), јорганции (16 дуќани), алачи (23 лица), мутафчии (3 дуќани), паурчии (7 дуќани), иглари (3 лица), грнчари (10 лица), казанции (15 дуќани), тенекеции и собации (9 дуќани), леари и свончари (10 дуќани), железари (10 дуќани), ковачи (50 дуќани), цвеќари (4 лица), колари (27 дуќани), арабации (70 лица), пајтонции (20 лица), самарции (43 дуќани), вијачи (10 лица), табаци или набавувачи на кожи (15 лица), сарачи (43 дуќани), налбати (30 дуќани), клинчари (10 дуќани), плочари (10 лица), јажари (20 дуќани), сукации (10 работилници), џамбази (25 лица), амалак (200 лица), сапунции (10 дуќани), свеќари (15 дуќани), телаки (20 лица), чешлари (11 лица), гајдации (2 дуќани), свирачи на гајда (25 лица), свирачи на сурли и тапани (2 тајфи професионално и 8 тајфи аматери), чалгации (5 професионални тајфи), поврзувачи на книги (4 лица), фотографии (2 дуќани), сарафи (10 лица), самсарлок (10 лица), „дрвени адвокати“ неколкумина⁴⁶, ахтарлак (десетина дрогери и аптеки)⁴⁷.

Првите зачетоци на индустријата (манифактурни работилници) во Битола датираат од 1860 и 1864 година кога една швајцарска куќа од Цирих започна со изградба на две фабрики во Битола, едната за производство на пиво и шпиритус и втора за прочистување на масло, но тие набрзо пропаднале заради загуби. Вториот случај регистриран за 1864 година зборува дека во Битола имало преставништво на една швајцарска фирма која се занимавала со увоз и продажба на швајцар-

⁴⁶ Милош Хр. Константинов, (1961) *Занаети и еснафи во Битола и околината...*, стр. 25 – 66.

⁴⁷ Милош Хр. Константинов, (1961) *Битолски Турци*, Научно друштво, Прилози, број 2, Битола, стр. 36.

ски стоки, и тоа една шарлаганцилница со француски машини и една пивара. Иако и двете никогаш не почнале да работаат, сепак тоа биле првите зачетоци на индустријата во Битола⁴⁸.

Во 1875 година во Битола била отворена Државната вилаетска печатница, која воедно била и првата современа печатница во Македонија⁴⁹. Освен оваа печатница во Битола, во 1893 година, почнала со работа уште една приватна печатница (на браќата Јован, Петар и Васил Пили)⁵⁰. Според друг извор, освен Вилаетската печатница во Битола работеле две приватни печатници⁵¹.

Сепак, првото поголемо индустриско претпријатие во Битола и Битолско, кое работело повеќе од 30 години (од 1883 до 1915 година), била текстилно-трикотажната фабрика изградена во село Дихово. Оваа фабрика се сметала за една од поголемите текстилни фабрики во Европска Турција бидејќи вработувала околу 500 работници кои работеле во смени. Фабриката располагало со 461 машина и произведувала шајак, чоја, појаси, гајтани и трикотажа – фанели и чорали. Претпријатието било акционерско друштво на пет трговци од Битола⁵².

Во 1883⁵³ или 1885 година⁵⁴ во Битола профункционирала фабриката за бонбони и локуми „Битола“. Од тој период датираат и

⁴⁸ Данчо Зографски, *Развиток на капиталистичките елементи во Македонија...*, стр. 472 и 476.

⁴⁹ Мулахид Асимов и Димитар Димитровски, (1998) *Турските печатници*, Печатарството и издаваштвото во Битола, книга 1, ДНУБ и МИКЕНА, Битола, стр. 70.

⁵⁰ Александар Стерјовски, (1998) *Печатницата на браќата Пили*, Печатарството и издаваштвото во Битола, книга 1, ДНУБ и МИКЕНА, Битола, стр. 83.

⁵¹ М. Георгиевски, (1972), *Македонската печатарска дејност*, Скопје, стр. 92.

⁵² Ѓорѓи Иконом, Михаил Коринти, Никола Никаруш, Ѓорѓи Анести и Јанко Данабаш кои вложиле свои средства во висина од околу 15.000 златни турски лири (претворено во денешна вредност тоа изнесува околу 1,2 милиони евра (подвлекол НВД). Теодосин А. Робев, (1942) *Битола*, „Македонски преглед“, София; Коста Сидовски, (1960) *Развиток на индустријата во НР Македонија во периодот меѓу двеите светски војни*, Економски институт, Скопје, стр. 90/91; Лазар Соколов, (1961) *Индустријата во Македонија до 1912 година*, Зборник за индустријата во НР Македонија, Економски институт, Скопје; Коста Сидовски, (1980) *Развиток на индустријата на територијата на денешна СР Македонија во периодот меѓу двеите светски војни*, МАНУ, Скопје; Лазар Соколов, (1961) *Индустријата во Македонија до 1912 година*, Зборник за индустријата во НР Македонија, Економски институт, Скопје.

⁵³ Коста Сидовски, (1980) *Развиток на индустријата на територијата на денешна СР Македонија во периодот меѓу двеите светски војни*, МАНУ, Скопје, стр. 59.

следниве регистрирани фабрики: една фабрика за тули од 1885 година и уште една локумарница од 1887 година⁵⁵.

Во 1890 година, во месноста Буковски лозја во непосредна близина на Битола, била подигната пиварница. Пиварницата работела пет години, а потоа престанала со работа. Кон крајот на XIX век во с. Магарево се изградила нова пивара, но од непознати причини истата не била пуштена во производство⁵⁶. Истата 1890 година во село Магарево била основана фабрика за штофови и гајтани, која работувала околу 80 работници (сопственик Стерио Пикулис)⁵⁷.

Во 1897 година во Битола работеле 8 хидроулични мелници со модерна опрема⁵⁸. Мали мелници на вода во Битола и Битолско постоеле 25, главно по течението на реката Драгор⁵⁹, додека непосредно пред крајот на XIX век во Битолско имало вкупно 257 воденици⁶⁰.

Кон крајот на XIX век во селата Магарево и Трново работеле уште 12 текстилни работилници (на Петар Бојаџиевски, на дедо Манчо, на Никола Тодоровски, на Стерјо Калауз и други)⁶¹.

Според извештајот на рускиот конзул во Битола Н. Демерик, скромната економска индустрија на Битола во 1890 година ја сочинувале 12 фабрики, и тоа: 7 мелници, две мали фабрики за пиво во близина на Битола, две текстилни фабрики за волнени гајтани во Дихово и една печатница⁶².

Непосредно пред крајот на XIX век индустријата на Битола ја сочинувале 24 индустриски претпријатија, од кои: 3 мелници, 1 фабрика

⁵⁴ Лазар Соколов, (1957) *Предуслови за развојот на индустријата во Македонија во втората половина на XIX век до 1912 година*, ГИНИ, год. I, бр.2, Скопје, стр. 68. Собственик на оваа фабрика бил Петар Герасимов.

⁵⁵ Nikoł G. Iγγλέση, Στοιγ. Τομοε Α. Οδηγοε тне 'ΕΛΛΑΔΟΕ 'ΑΡΧΑΙΝΕ ΤΗΕ Μ'ΑΚΕΔΟΝΙΑΕ 'ΑΤΗΙΝΕ, 1990 – 1911, стр. 88 – 95.

⁵⁶ Коста Сидовски, (1980) *Развојот на индустријата на територијата на денешна СР Македонија во периодот меѓу двете светски војни*, МАНУ, Скопје, стр. 63.

⁵⁷ Исто, стр. 84.

⁵⁸ Данчо Зографски, *Развојот на катиталистичките елементи во Македонија...*, стр. 467.

⁵⁹ Коста Сидовски, (1980) *Развојот на индустријата на територијата на денешна СР Македонија во периодот меѓу двете светски војни*, МАНУ, Скопје, стр. 36.

⁶⁰ Милош Хр. Константинов, (1961) *Занаети и еснафи во Битола и околината...*, стр. 26.

⁶¹ Теодосий А. Робев, (1942) *Битола, „Македонски преглед“*, Софија, стр. 92; Миливој Савић, (1914) *Занаети и индустрија у присоединеним областима и занаети у сџарим границама Краљевине Србије*, Београд, стр. 205.

⁶² И. Г. Сеиќевич, (1967) *Кон прашањето за економскиот развојот на Битолскиот вилает во 80 – 90 години на XIX век*, ГИНИ, год. XI, бр. 3, стр. 184 и 185.

за пиво, 2 други прехранбени претпријатија, 4 текстилни, 8 дрвни, 4 графички, 1 индустриско претпријатие за кожи и фол и 1 фабрика за керамици.⁶³

Ако претпоставиме дека во сите наведени претпријатија вкупниот број вработени лица изнесувал околу 2.000, тогаш произлегува дека на директен и индиректен начин со индустрија биле инволвирани и наоѓале егзистенција од 8.000 до 10.000 лица, или околу 16 – 20% на вкупното населението во градот.

Бројките покажуваат дека во Битола кон крајот на XIX век најважни стопански гранки биле занаетчиството и трговијата, со учеството од 30% и индустријата со 20%. Односно овие три стопански гранки на директен и индиректен начин ангажирале и обезбедувале егзистенција на половината од населението во градот. Според тоа, економскиот подем на Битола во текот на XIX век бил резултат на просперитетот на трите дејности: занаетчиството, трговијата и индустријата.

Развојот на стопанството во Битола не ќе можеше да се движи по нагорна линија доколку земјоделското производство во Битола и Битолско, па во целина на Битолскиот вилает, немаше голем опфат. Имено, иако земјоделството како дејност било привилегија на селската средина, која пак била зависна од богатите аги, паши, бегови и другите земјосопственици, сепак зависните селани на директен и индиректен начин инвестирале во развојот на градот. Битолските пазари просто биле затрпани од земјоделски производи: разновидно жито (пченица, јачмен, овес, рж, пченка и просо), потоа наут, тутун, ориз, афион, памук, лен, мед, ливадско сено, како и градинарски култури (грав, зелка, лук, кромид, праз, пиперки и друго), овоштарство и лозарство. Во секојдневното снабдување на градот доминирало и сточарството, во кое преовладувале голем број стада овци со 5.000 до 10.000 грла овци, а неколку сопственици имале над 50.000 овци. Само за илустрација, во Битолскиот вилает во 1890 година имало вкупно 1.250.000 овци, 700.000 кози, 120.000 говеда – волови и крави, 12.000 биволи, 40.000 коњи, 9.000 магариња, 5.000 маски, голем број живина итн.⁶⁴

⁶³ Данчо Зографски, *Развојот на капиталистичките елементи во Македонија...*, стр. 144 – 144; И. Г. Сепкевич, (1967) *Кон прашањето за економскиот развојот на Битолскиот вилает...*, стр. 185.

⁶⁴ И. Г. Сепкевич, (1967) *Кон прашањето за економскиот развојот на Битолскиот...*, стр. 177 – 182.

За богатството и разновидноста на земјоделското производство говорат податоците за снабденоста на битолскиот пазар на кој можело да се најде секаков вид стока на над 30-те места лоцирани низ пазарот, чаршијата и други делови низ градот. На ова место ќе го изнесеме и следново. Битолскиот вилает во текот на XIX век имал од 600.000 до над 800.000 луѓе, од кои над 80% биле во селската средина, а дваесеттината градови имале само 20% од вкупното население. Според тоа во вилаетот голема предност имало селското над градското население. Синоним за селото било земјоделството, а синоним за градовите, во случајот на Битола, било занаетчиството и трговијата. Незначително „градско влијание“ имало во поголемите села со над две-три илјади жители, во кои се среќавале и по некој занаетчиски дуќан, како што биле: ковачи, фурни, терзии, кројачи, налбати, по некоја меана, ан и слично.

Во функција на зголемување и модернизирање на земјоделското производство било продирањето на првите земјоделски машини во Битола и Битолскиот вилает. Имено во 1886 година биле внесени 12 американски плугови, 6 универзални плугови, 5 жнеачки, 4 вршачки и 1 преса⁶⁵.

Битола во текот на XIX век бил важен воено-стратешки центар на Империјата. Важноста на градот како воено стратешко средиште го потврдува фактот што по укинувањето на јаничарскиот и спахиски вид војска и формирањето на регуларна државна армија по угледот на европските држави, во 1837 година започнува изградбата на т.н. Црвена касарна, а во 1844 година и на Белата касарна (касарна за коњицата и артилеријата). Нивната изградба вклучила голем број занаетчии, како и избегани селани од околината на градот. Само по неколку години во близината на касарните во 1848 година била изградена и воена гимназија⁶⁶.

Напоредно со популациониот пораст на градот, развојот на занаетчиството и трговијата, особено од средината на XIX век, во Битола било интензивирани градежништвото и изградбата на објекти од тврд материјал. Многуге пожари во Битола во текот на XIX век

⁶⁵ Данчо Зографски, *Развојок на калиталистичките елементи во Македонија...*, стр. 182.

⁶⁶ Мехмед Тефик, (1911) *Крајка историја на Битолскиот вилает*, Битола, стр. 30.

(1834⁶⁷, 1860⁶⁸, 1862/63 година⁶⁹ и други помали) биле причина повеќе за интензивирање на тврда градба на управни, јавни, стопански, станбени и други објекти. Имено во одредени години Битола успешно гради две големи касарни, воена гимназија, сарај, стотици дуќани, магацини, работилници, неколку банки, три воени и четири цивилни болници, повеќе училишта, театар, извршена била регулација на коритото на реката Драгор со кејови, подигнати се неколку цркви, се градат поголем број раскошни куќи, десетина конзуларни резиденции, митрополија, бањи, се прошируваат и поправаат улици, се гради јавна канализација, чешми и фонтани, парк, библиотека, хотели, повеќе фабрики, дом за сираци и сиромаси, железничка пруга, голем број куќи за живеење и слично. Ова зборува дека градот бил и големо градилиште кое обезбедувало егзистенција на повеќе илјади луѓе.

Во функција на стопанството ескако дека бил и сообраќајот. Според тоа, од сообраќајно-комуникациски аспект, Битола во текот на XIX век обновила и трасирала повеќе патишта. Така бил обновен патот Битола – Солун, биле трасирани новите патишта Битола – Ресен, Битола – Прилеп – Велес (преку планината Бабуна) и слично. Исто така од 1848 година во Битола функционирале две пошти – турска и австриска, потоа од 1861 година започнале со работа првите поштенско-телеграфски линии од Битола за Белград преку Скопје и Приштина, потоа од Битола за Елбасан и од Битола преку Солун за Цариград.⁷⁰ Во осумдесеттите години овие поштенско-телеграфски линии биле продолжени, а се јавиле и нови, пример: Битола за Јанина низ Корча. Освен тоа низ Битола поминувала магистралната телеграфска линија што ја поврзувала Англија со Индија.⁷¹ На крајот на векот, односно во 1894 година, Битола се поврзува со Солун и со железничка пруга преку која започнал интензивен пренос на стоки кон и од солунското пристаниште⁷².

⁶⁷ Крсте Битоски, (1966) *Кнежевството Србија како пазар и транзитна трговија за македонските трговци во XIX век (до 70-тите години)*, ГИНИ, год. X, број 2 – 3, стр. 121/122.

⁶⁸ Теодосие А. Робс, (1931) *Занатлиство у Битола*, Битола, стр. 6 и 7.

⁶⁹ Мехмед Тефик, (1911) *Крајка историја на Битола*, Битола, стр. 24.

⁷⁰ Данчо Зографски, *Развојок на кинеските елементи во Македонија...*, стр. 295 – 297.

⁷¹ Н. Скрјбинџ, (1885) *Политическія и економическія свѣдѣнія о Битолакомъ вилаетъ собранія руссийкоимператорскимъ вицекозуломъ*. Библиотека „Балканские вопросы“, № 4, Битола, 12 фебрала, 1885 года, стр. 125

⁷² Лазар Соколов, (1957) *Предуслови за развојок на индустријата во Македонија во...*, стр. 55.

Битола, како административно-политички и јавен центар во XIX век, од каза се издигнал во вилает, седиште на Румелијскиот елајет. Станал центар на III-та турска армија, град на политичка и воена моќ, во градот работела воена академија, станал седиште на десетина странски конзулати, бил образовен центар со над дваесетина училишта, здравствен центар со неколку болници, културен центар со театар и библиотеки, град во кој започнува брзо да навлегува западната култура итн.

Според тоа Битола во XIX век, како резултат на својот стопански подем, станува и град на многу други содржини кои биле негов препознатлив белег. Битола станува град со многу епитети, но и град на контрасти, на богати и сиромаси и на питачи, на раскошни куќи со домашни гувернантки и клавири; град на болници, но и на нечистотија, епидемии и пожари; но и град на мода, на луксуз, на бадови, на раскошни свадби, на европски стил на живот, но и град на сиромаштија, градска мизерија, питачи, плитари и колиби.

Заклучок

Стопанскиот подем на Битола во текот на XIX век, со мали исклучоци, подразбира континуиран пораст на градот како запаетчиско-трговски. Имено, изнесените показатели недвосмислено покажуваат дека во првите две-три децении на XIX век во Битола имало опфат од 30 еснафи, 70 видови занаети, 1.400 дуќани и околу 1.500 лица кои биле директно ангажирани во занаетството. Занаетчиите, заедно со своите семејства, давале приближна бројка од 8.000 лица, или близу три четвртини (75%) од населението во градот и зависело од приходите од занаетството. Додека, пак, со трговија се занимавале околу 80 трговци, кои заедно со своите семејства давале број од 400 лица. Во контекст на епитетот – Битола – занаетчиско-трговски град ни зборуваат и податоците за четвртата деценија на XIX век, кога во Битола над 2.000 лица се занимавале со занаетство и трговија и кои издржувале 10.000 до 15.000 лица, што претставува близу половина (50%) од вкупното население во градот.

Во средината на XIX век занаетството во Битола, како главна стопанска гранка, го сочинувале 70 еснафи, 140 видови занаети и околу 2.100 дуќани. Тоа значело дека со занаетство се занима-

вале две до три илјади луѓе кои обезбедувале егзистенција на своите семејства, во вкупен број од 10.000 до максимум 15.000 луѓе, или 35 – 37% од населението во градот на директен и индиректен начин било инволвирано во занаетчиската дејност. Трговијата била претставена со 380 трговци кои издржувале околу 2.000 лица. Во тој период се појавуваат и почетоците на манифактурната индустрија, која во осумдесетите години на XIX век регистрира 12 фабрики – претпријатија со приближно 800 вработени лица.

Компаративниот преглед 1827/1862 година ни зборува за рипиден подем на занаетчиската дејност, која се зголемила кај еснафските организации за 133,3%, кај видовите занаети за 100%, кај дуќаните за 47,5%, потоа бројот на занаетчиите се зголемил за приближно 100%, а населението чие опстојување било поврзано со занаетчиската дејност се зголемило за 87%.

Во целина земено занаетството и трговијата во Битола и во средината на XIX век сè уште се доминантни стопански гранки, со вкупна ангажираност од над 40% од вкупното население на градот. Незначителна конкуренција врз овие две дејности се забележува од страна на манифактурната индустрија која забрзано диктирала машинско за сметка на рачното производство.

Крајот на XIX век бил период на засилен притисок на индустријата врз занаетството и трговијата. Податоците ни го потврдуваат тоа: 50 еснафски организации над 100 видови занаети, 1.200 дуќани, 900 ситни и крупни трговци и 24 фабрики. Сепак, во Битола приближно 3.000 лица се занимаваат со занаетство и трговија, што претставува индиректна егзистенција на 15.000 луѓе, или на 30% од жителите во градот животот им зависел од занаетството и трговијата.

Од средината на XIX век датираат почетоците на манифактурната индустрија во Битола. Нивниот број од 12 во осумдесетите години на XIX век се зголемил на 24 кон крајот на векот. Ако претпоставиме дека во сите наведени претпријатија вкупниот број вработени лица изнесувал околу 2.000, тогаш произлегува дека на директен и индиректен начин со индустрија биле инволвирани и наоѓале егзистенција околу 10.000 лица, или околу 20% на вкупното население во градот.

Бројките покажуваат дека учеството на занаетството и трговијата (со 30%) и индустријата (со 20%) биле најважни стопански

гранки во Битола, кои на директен и индиректен начин ангажирале и обезбедувале егзистенција на половината од населението во градот. Според тоа економскиот подем на Битола во текот на XIX век бил резултат на просперитетот на трите дејности: занаетчиството, трговијата низ целото столетие и индустријата во последната деценија на XIX век. Далеку помал бил придонесот на лицата – битолчани ангажирани во другите дејности: земјоделство, градежништво, сообраќај, државна и јавна администрација, образование, здравство, култура и слично. Исто така големо било учеството на битолчани кои биле невработена градска сиромаштија. Проценуваме дека тие во вкупниот број на жители учествувале со над 35% од градското население.

Од изнесените показатели слободно можеме да го извлечиме заклучокот дека стопанскиот подем на Битола во XIX век бил резултат на развиеното занаетчиство и трговија. Битола во тој период претставувала една од водечките престолнини на занаетчиството и трговијата во Турската Империја. Битола во рамките на западниот дел од Балканскиот Полуостров низ целиот XIX век била водечки град, град престолнина на занаетчиството и трговија – факт кој од денешен аспект не може со ништо да се побие. И уште нешто, занаетчиската и трговската слава на Битола биле само две од многуте лидерски места во текот на XIX век. Според тоа Битола бил град со многукратно значење и играл полифункционална улога во Турската Империја и пошироко.

Табела 1 – Преглед на занаетчиите, занимањата, дуќаниите или лицата кои вршат одредено занимање во XIX век во Битола

р.б.	Име на занаетот и занимањето	Година на податокот со број на дуќани или лица кои вршат одреден занает или занимање		
		1827	1856	Крајот на XIX век
1	абаџии	/	25	/
2	аванџии	23	23	23
3	алачи	25	25	23 (лица)
4	алваџии	11	11	/
5	амалак	/	/	200 (лица)
6	амбериџии-винари	/	/	5 (лица)
7	апџии	17	22	14 (лица)
8	арабаџии	/	35	70 (лица)
9	ахтари	17	13	10
10	апџии	4	12	15

11	бавчаџии	/	/	60 (лица)
12	бакали	97	/	/
13	бакарџиски	7	/	/
14	баџари	2	7	/
15	бачови	/	/	15 (големп)
16	безирџиски	8	8	20
17	берберски	31	104	/
18	билкари	26 (1837)	/	/
19	бичкиџии	/	15	/
20	бозаџии	10	10	10
21	бојаџии	20	20	20 (лица)
22	бојаџии за куќи	10	5	15 (лица)
23	бочвари	/	20	20
24	бравари	/	5	/
25	брдари	/	2	2
26	бунарџии	7	7	5
27	бурекџии	8	8	2
28	бурмутџии	1	1	/
29	варџии	/	/	10 (лица)
30	везачи	/	10	/
31	вијаџии	/	/	10 (лица)
32	воденичари-брашнари	30	30	60 (водениџи)
33	врегснари	/	/	10
34	гајдаџии	/	/	2
35	гребснари	8	2	5
36	грнчари	5	7	10 (лица)
37	демерџии	8	/	8
38	дограмаџии	29	48	10
39	смишџии	3	15	52 (лица)
40	железари	28	28	10
41	зарзаватџии	6	27	69 (лица)
42	златари	/	/	5
43	сидари	/	100	300 (со аргатв)
44	иглари	/	1	3 (лица)
45	јажари	/	20	20
46	јорганџии	7	24	16
47	казанџии	7	19	15
48	калаџии	27	27	/
49	калапџии	/	/	2
50	каптарџии	5	3	/
51	касани (месари)	13	32	/
52	катранџии	27	15	/
53	кафетолџии	9	9	10 (лица)
54	кафеџии	15	20	100 (кафеџиња)
55	кланичари	2	7	/

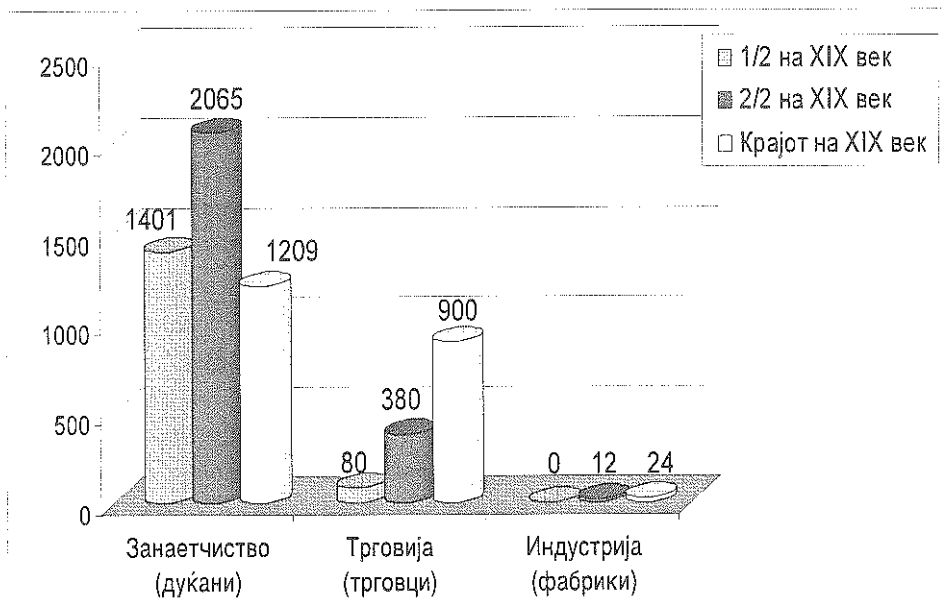
Географско-историски преглед на ситианскиот подем на Бишпола во XIX век

56	клинчари	5	10	10
57	ковачи	/	38	50
58	кожувари	16	16	/
59	колари	/	12	27
60	кондураџии	/	122	150
61	коритари	8	8	/
62	кујуџии	28	31	30
63	крзнари	26 (1837)	/	26
64	крпачи	/	29	50 (лица)
65	лажичари	3	2	/
66	леари	8	10	10 (и своичари)
67	леблебџии	6	20	28
68	меанџии	44	44	15 (лица)
69	мезеџии	/	/	10 (лица)
70	метларн	/	/	4
71	мшитанџии	/	/	31 (лица)
72	млскари	/	49	50 (лица)
73	мумџии	6	/	/
74	мутафџии	9	9	3
75	налбати	23	33	30
76	наланџии	/	9	10
77	ножари	14	14	15
78	ошичари	41	41	37
79	пајтонџии	/	/	60 (пајтони)
80	папуџии	77	77	50
81	паурџии	/	/	7
82	пачаџии	/	/	5 (лица)
83	пеглари на фесови	/	1	/
84	печатари	/	1	/
85	печатари на ткаснини	/	1	/
86	платнари	56 (1837)	/	56
87	плетачи на кошници	/	/	6 (лица)
88	плочари	/	10	10 (лица)
89	поврзувачи на книги	/	/	4 (лица)
90	пушкари	/	5	4
91	ракиџии	/	7	5 (лица)
92	рибари	/	21	10 (лица)
93	решетари	/	/	1
94	рогузнари	/	5	/
95	саатџии	5	13	/
96	самарџии	21	20	43
97	самсари	/	/	10 (лица)
98	саидали и столици	/	/	2
99	сапуџии	/	10	10
100	сарафи	/	/	10 (лица)

101	сарачи	40	40	43
102	свеќари	2	12	15
103	свилари	92 (1837)	/	92 (лица)
104	свирачи на гајди	/	/	25 (лица)
105	свирачи на сурли и гајди	/	/	10 (тајфи)
106	симитчии	35	35	35 (лица)
107	сиренари	/	5	150 (лица)
108	ситари	/	3	/
109	собаџии	31	2	/
110	срмаќери	/	/	3
111	сукаџии	/	/	10 (работници)
112	табаџи	19	20	15 (лица)
113	такаџии	4	/	/
114	телаки	/	7	20 (лица)
115	телали	25	25	/
116	тенекџии	7	7	9
117	терзии	60	70	43
118	ткаџии	65	65	22 (лица)
119	тулаџии и ќеремиџии	/	8	10 (екипи)
120	ќеберџии	65	/	/
121	ќурќџии	22	22	12
122	ќурќџии на јагнешка кожа	16	/	/
123	финтекџии	1	1	/
124	фотографџии	/	/	2
125	френќтерзии	/	/	9 (лица)
126	фурнаџии	11	95	92 (лица)
127	цвеќари	/	/	4 (лица)
128	цревари	/	/	4
129	чалгаџии	/	/	5 (тајфи)
130	чеџлари	6	10	11 (лица)
131	чеџмеџии и гезирџии	/	/	10 (лица)
132	чибуќџии	6	6	/
133	чојаџии	14	/	/
134	чораџџии	1	3	/
135	чулхаџии	21	/	/
136	џамбази	/	/	25 (лица)
137	џапќари	12	10	/
138	џеќерџии	/	5	5
139	џивачи	/	3	/
140	џивачи на долно облеко	/	18	/
141	џивачи на старо облеко	97	101	/
	ВКУПНО	1.401 1601 заедно со 1837 год.	2065	1209 дуќани

Табела 2 – Движење на вкупниот број дуќани, трговци и фабрики во Бишола во XIX век

Период	Занаетчиство			Трговија	Индустрија
	еспафи	видови занаети и занимања	дуќани	број на трговци	број на фабрики
1/2 на XIX век	30	70	1401	80	/
2/2 на XIX век	70	140	2065	380	12
Крајот на XIX в	50	101	1209	900	24

Графички приказ за движењето на занаетчискиот, трговскиот и индустрискиот подем во Бишола во XIX век

Роберт МИХАЈЛОВСКИ

Политичко-економската положба на градот Битола во деветнаесеттиот век

Кон крајот на XVIII век па сè до 1822 година градот Битола, или *Толи Манастир* и неговата област беше под сенката на независниот локален османски паша Али-паша од Јанина (1744 – 1822). Тој ја користи тогашната слабост на османската управа за да ја изгради својата империја, која се протегаше од Мореја (Пелопонез) па сè до денешна Северна Албанија, на исток сè до Охрид, а на запад до Јадранско Море. За да го придобие и приволи Високата порта во 1797 година го поставува за гурернер на Румелија. Но тој, имајќи поамбициозни планови, им ја остава Битола на своите потчиленети службеници додека градот Јанина, во Елир, го уредува како своја престолнина. Тој се враќа во Битола во 1818/19 година на чело на својата војска, притоа го ограбува градот и Безистенот, папесувајќи катастрофални штети на економијата на градот и околината.

Во тоа време на престолот беше султанот-реформатор Махмуд II (1808 – 1839) кој го наследи Селим III. Тој беше меѓу најпознатите реформатори на Османската Империја. Меѓу другото ги елиминира Али-паша и Мехмед-паша од Скадар, ги укина јаничарите и бекташите, ја реформира армијата и административниот систем, ги модернизира градовите и комуникациите, го започна издавањето на официјалниот весник „Монитор отоман“ и тој го увиде значението на Битола (Манастир) како воен и административен центар во Европска

Турција. Заедно со пристаништето и градот Солун, Битола стана важен воен и економски центар. Извесен број судски сицили и документи од Битола во XIX век сведочат за развитокот на градот во резиденција на румелискиот валија и неговата администрација. Во 1804 година Ибрахим-паша, беглербеј на Румелија, донесе 30.000 војници во Битола на враќање од походот во Источна Румелија и Едрене. Рускиот козул во Букурешт, А. Пини К. В. Несспроде, во своето известување од 22 април 1820 година упатено до царската канцеларија, напишал дека беглербејот на Румелија, Ибрахим-паша, ја замени својата воена и административна резиденција од Софија во Битола донесувајќи 30.000 војска.

Така од 1820 година Битола се разви во воен центар со регимента од западноевропски стил, т.н. *низам-и џедид*, со модерна артилерија и снабдување. Во ова време гувернерот се трудеше да го трансформира средновековниот град во модерен центар уреден по европски принципи. Особено периодот помеѓу 1835 и 1912 година отвори нова страница во историјата на градот како седиште на Третата армија, центар на администрацијата, град на дипломатските претставништва, образовно-културен центар, како и средиште на финансиско-економскиот развиток на поширокиот регион. Поради тоа беа изградени низа градби и објекти како, на пример: резиденцијата на валијата, банки, хотели, главната улица Хамидие (Широк Сокак), воени и цивилни згради, покриен пазар, театар, саат кула и др. Во јужниот дел од градот беа изградени воените касарни во 1837 и 1844 година, како и воената гимназија. За многубројните битолски трговци и занаетчии тоа беше извор на производство и заработка, како и вработување на многубројни работници од различен профил.

Административно уште во XVII век Битола беше одделсна од провинцијата на Скопје и додадена на Румелискиот беглербејлик, во 1836 година во Паша санџакот, додека во 1844 година беше претворен во санџак. Во времето на танзиматот беше под управа на Косе Ахмед-паша Зеки, првиот танзиматски гувернер. Во 1862 година првиот Румелиски вилает беше составен од ливите: Костур, Охрид и Скадар, со Битола како центар на вилаетот. Во 1867 година Битола беше додадена кон Солунскиот санџак. Уште еднаш Вилаетот на Манастир (Битолскиот вилает) беше реорганизиран во 1874 и во 1877 година и обновен во 1879 година. Битола станува средиште на вилаетот со и-

мето *Вилает Манастир*. Ова време претставува златниот период на развитокот на економски, културен и политички смисол којшто трае сè до 1912 година, значи до Првата балканска војна. Во таа 1912 година овој вилает ги содржи казите: Битола, Прилеп, Лерин, Кичево, Ресен и Охрид доживувајќи забележителен економски развиток.

Градот Битола се развиваше во главен економски центар, привлекувајќи бројни трговци од целата Османлиска Империја. На битолските пазаришта се зборуваа неколку деловни јазици. Така Јордан Хаџи Константинов-Цинот пишуваше за Битола во „Цариградски весник“ во 1855 година.

„Манастир (Битола) има околу 30 пазари со различни стоки и занаети. Овие денови Манастир е обновен и модерен, со една слобода за муслиманите и христијаните. Трговците од Манастир развија трговија со Трст, Венеција, Скутари, Констанинопол, Александрија, Виена, Романија, Лајпциг, Берлин и Марсеј. Трговците од Манастир се учени луѓе и тие живеат во слога. Тие се претставени на весниците како што се: 'Журнал де дебат', 'Монитер', 'Тајмс', 'Журнал де Констанинопол', 'Телеграф', 'Век' и други.“

Трговците од Битола А. Цали и Х. Г. Дискоца имаа трговски дозволи, *берати*, издадени од султанот и беа т.н. *бератли*, што им овозможуваше непречена трговија со многу земји, при што беа ослободени од царини. Тие тргуваа по морс и по земја во Европа, Персија и Индија без такси.

Во 1885 година рускиот конзул во Битола издаде книга со наслов „Политички и економски податоци за Битолскиот вилает од рускиот императорски вицекозул“. Оваа книга ни дава многу исцрпни информации за економијата, политиката, географијата, комуникациите, црковниот живот и пропагандите, имињата на главните земјопоседници и трговци, обичаи и друго. Според Скрјабин, Битола беше втор центар по важност во Македонија. Првата категорија трговци подразбираше околу 30 способни личности и компании: Дума Христо, Дума Георги, Браќа Стојанови, Браќа Шајакчи, Соломон Калдерон, Ризо Јован, Браќа Цоцо, Каска Константин, Браќа Хаџипапа, Браќа Сути, Хаџи Ристо, Каџујани Константин, Мехмед Ефенди, Асиб Ефенди, Зволо и компанијата, Мулја Калдерон, Јосиф Калдерон, Мацали, Симаја Моше, Хусеин Ефенди, Пили Константин,

Ипса и Прца, Икономов Георги, Ергас анд Коини, Тома Папа Димитри, Данабаш Михаил Анести, Соломон Ергас и Рустием.

Истовремено Битола имаше привлечна географска и стратешка положба на западниот Балкан и почна да го свртува вниманието кај европските земји. Во средината на XIX век тие отворија свои дипломатски претставништа низ градот. Австро-Унгарија отвори свој конзулат во 1851 г., Франција во 1854 г., Русија во 1861 г., Грција во 1865 г., Србија во 1888/89 г., Романија и Италија во 1895 г., а Бугарската трговска агенција беше отворена во 1897 година. Повеќето од конзуларните згради беа лоцирани во средновековниот христијански кварт Килисе, каде беа подигнати нови цркви и училишта. Телеграфот и поштата го поврзуваа градот со остатокот од светот.

Но и покрај сите мерки за модернизирање и реформи, чифлиг-системот и големите земјосопственици сè уште доминираат низ Битолскиот и Солунскиот вилает. Во 1859 година три четвртини од целата земја на битолската област беше во рацете на големите земјосопственици. Најбогати и највлијателни земјопоседници во регионот на Битола беа: Зекирија-паша, Риза-бег, Садик-бег, Малик-бег, Тефик-бег, Мехмед-бег, Асаф-бег, Елиас-паша, браќата Робеве, Г. Папазоглу, С. Лала, браќата Нукаруша, Н. Беака и браќата Сканти. Истовремено во битолскиот регион имаше голем број сиромашни земјоделци и селани безземјаша кои беа зависни од големите земјопоседници. Неповолните услови за работа, како и високите давачки кон државата, го отежнуваа нивниот опстанок.

Во времето на султанот Абдул Меџид I (1839 – 1861) беа прокламирани *танзимат* реформите преку декретот *Гулхане хатишериф*. Со нив се извршија реформи во сите области на османлиското општество: од областа на политиката и економијата, вклучувајќи ги школството, реорганизацијата на органите на власта и инфраструктурите.

Економското зајакнување на османлиската средна класа, во која беа вклучени и христијанските и еврејските поданици, изврши длабоки промени во сите сфери на битолското општество. Дури и за популаризирање на танзиматот и Гулхане хатишерифот беа организирани јавни трибини. Во 1851 година беше отпечатен текст на битолски говор под наслов: „*Канонаме за селаша битолски, санки закон за чифлигариите и чифчиите што се под воела битолска*“.

Со Законот од 14 април 1881 година Битола (Манастир) стана центар на вилаетот кој беше составен од пет санџаци: Битола, Серфице, Дебар, Корча и Елбасан. Битолскиот санџак беше составен од пет општини (кази): Битола, Преспа, Охрид, Кичево и Лерин. Самата битолска каза беше поделена на пет нахии: Битола, Ресен, Преспа, Демир Хисар и Крушево.

Урбаниот развиток на Битола беше забележителен во времето на султанот Абдулхамид II (1876 – 1909). Улиците и тротоарите беа поплочени и осветлени, беа отворени нови канцеларии и дуќани, како и Солунската и Отоманската банка. Железничката линија Едрене – Дедеагач беше продолжена кон Солун, а во 1897 година кон Битола. Тоа беше важна комерцијална железничка комуникација што ги поврзува Истанбул со Солун и Битола и која предизвика револуција во стопанството и економските сфери. Султанот Абдулхамид владееше преку образована бирократија која се формира преку новите воени училишта кои тој ги отвори, како и преку студентите кои студираа во европските земји. Тој воведо некои важни реформи во административните, правосудните и финансиските области градејќи нови патишта и пруги ширум Империјата. Урбаниот развиток на Битола придонесе за зголемување на градската популација.

Во овој период некои од битолските градоначалници доста придонесоа за равојот на градот. Таков беше валијата Ахмед Ејуб-паша во чие време беше регулирано коритото на реката Драгор, беа изградени воената болница и гимназијата, а патот кон Јанина реконструиран. Новиот градоначалник од 1894 година, Абдул Керим-паша, беше основач на неколку градски установи и зданија: Фабриката за преработка на кожи, хотелот „Ориент“, Домот за сирачиња, Градскиот парк и една библиотека. Со негово залагање беше изградена зградата на Градскиот театар на местото на едно старо гробиште.

Во 1911 година триесет и четвртиот султан, Мехмед Решад V (1909 – 1918), посетувајќи ги балканските градови, ја посети и Битола како еден од поголемите градови во Империјата. Тој остана неколку дена во градот кој беше обновен и освежен за оваа прилика. Сè беше забележано со филмската камера „Камера 300“ на кинооператорот Милтон Манаки.

Исцрпеното османлиско царство беше економски ослабено од западноевропските политички и банкарски трансакции. Во 1912 година

беше нападнато од коалицијата на Балканската лига: Србија, Бугарија, Грција и Црна Гора. Територијата на Албанија, Македонија и Тракија беа поделени помеѓу нив, не прашувајќи го населението каде би сакало да припаѓа и што би сакало да прави со својата иднина.

Со големата битка за Битола од 1912 година се заврши едно поглавје на османлиската историја и се отвори ново поглавје во историјата на Балканскиот Полуостров. Дописникот на „Киевскаја мисл“ од 1912 година, познатиот Лав Троцки, ќе забележи: „Босна беше фаќална за куќаџија на Хабзбурџ, како што Македонија беше фаќална за куќаџија на Осман“.

За градот Битола годините после 1912 претставуваа период на економско опаѓање бидејќи новите граници го отсекоа од јадранските пристаништа и Солун, од јужниот дел на Пелагонија, додека стариот пат Виа Егнација го изгуби своето значење. Градот ја изгуби својата славна позиција и тешко настрада во годините на Првата светска војна.

Користена литература

1. S. J. Shaw and E. E. Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, vol II, Cambridge, London, New York, Melbourne, 1977.
2. М. Тешик, *Крајска историја Бишољског вилајетиа*, Братство, т. XXVII, (прев. Г. Елзовић), Београд 1913, 218.
3. Љ. Арш, *Албаниа и Еџир в конце XVIII-начале XIX в.*, Москва 1963.
4. M. Ursinos, *Regional Reform in Osmanischen Reich*, Berlin 1982.
5. A. Birken, *Der Provinzen des Osmanischen Reiches*, Wiesbaden 1972.
6. Т. Грујоски, *Битола, Дејствието на основните фактори врз економско-општественоо развојок*, Битола 1971.
7. Ј. Кочанковски, *Сџранскиите дипломатски прејствавништва во Бишола, Творештвоито на браќата Манаки*, Скопје 1996, 167 – 184.
8. S. Pamuk, *The Ottoman empire and European capitulism 1820 – 1913*, Cambridge 1987.
9. S. Gorčević, *Makedonien un Alt Serbien*, Wien 1889.
10. Г. Димовски-Цолев, *Бишољскиите Евреи, Бишола 1993.*⁵
11. Ј. Хаџи Васиљевић, *Град Бишољ, Кроз Сџару Србију и Македонију*, Братство т. XIV, Београд 1911, 3 – 59.
12. А. Кошка, *Фотграфската дејност на браќата Манаки, Творештвоито на браќата Манаки*, Скопје 1996, 34.
13. L. Trotsky, *The Balkan wars 1912 – 1913, The War correspondence*, New York 1980.
14. А. Стерјовски, *Постоеле ли населби Варош и Подградец во Бишола, Бишола низ вековите*, т. I. Битола 1998, 39 – 46.
15. Н. Скрјбин, *Политическая и экономская сведения о Бишољскомъ вилајетиа* 1885.
16. Р. Михајловски, *Новооткриен ишурски најиис на збратиа на Геобиро (Солунска банка), Зборник на ишурови*, Завод за заштита на спомениците на културата, музеј и галерија, т. 4 – 5, (1983/84), 166 – 168.
17. Ј. Хаџи Константинов-Цинот, *Цариградски весник*, VIII/210, од 29. 01. 1855.
18. V. Bér Ard, *La Macedoine*, Paris 1897.
19. Б. Чипан, *Македонските градови во XIX век, нивнаиа урбана иерсеќишва*, Скопје 1978.

Ѓорѓи ДИМОВСКИ-ЦОЛЕВ

Битоолските еснафи како донатори

Битола во XIX век е всѝ христијанизирана и помакедончена. Стопанството е во подем. Битоолската чаршија е полна со занаетчи. Трговијата, внатрешна, но и надворешна, е исто така во подем. Сето тоа доведува до збогатување на добар дел битолчани – еснафлии и трговци. Тие биле организирани во еснафи. Еснафот бил сталешка организација. Него го сочинувале членови на една производно-занаетчиска бранша, на пример: кондурации, бавчанции, казанции, но и бранша на услужни дејности: бербери, бојации, па и трговци. Структуралната организација на еснафите главно се состое-ла од: устабашија – раководител на еснафот, аза – советник и заме-ник на устабашијата, чауш – лице кое исполнува разни задачи како: известување за некои церемонии, собири и сл. Еснафот поседувал свој еснафски тештер, имал свој еснафски ден кој бил свечено одбе-лежуван и сл. Покрај многуте описи, обврски, задачи, забележано е дека при секој еснаф постоеа еснафска кутија. Самиот збор нѝ уна-тува на тоа дека се работи за кутија во која се збирале паричните средства од членството. Така секој мајстор внесувал свој влог ме-сечно, постоеа приход од таканаречениот „башкалак“, односно суми од новопроизведените мајстори во еснафот, потоа приходи од лихва-та (ако еснафот бил побогат и давал пари на заем), од киријата (ако еснафот поседувал дуќани) и некои други приходи. Тие еснафски па-ри биле трошени по разни поводи, како на пример за прославување

на денот на еснафот (кај касапите тој ден бил празникот Свети Архангел), била давана парична помош на чираци, калфи, болни членови на еснафот, вдовици, сираци, за чеиз на бедни девојки и други хумани дејности.

Меѓутоа, сите свои хуманитарни акции еснафите ги спроведувале и оживотворувале преску црквата која сè до шеесеттите години била грчка институција. Така сите еснафи од градот содејствувале со неа и преку неа. За тоа најубаво сведочи организираноста на битолчани, т.е. еснафите, кога била покрената иницијативата за изградба на катедрална црква во градот. Имено постојниот храм посветен на Св. Димитриј бил малчок, па не можел да ја приберс во своите простории христијанската паства од градот кој, како што напомниме, значително се зголемил. Градбата на нов, поголем храм се поставила како императив. Меѓутоа за таков потфат биле потребни големи напори. Во таа насока биле вклучени ентузијастички поединци, но и еснафи. Првично требало Одборот да се здобие со дозвола за градба, потребно било да се прошири просторот, а за тоа да се откупат некои куќи, па да се даде рушвет (поткуп)¹ на повеќе личности кои придонесувале за добивање на дозволата и сл. За самата градба на црквата, за вар, штици, греди, калај, железо, клинци, мермерни плочи, плочи за покрив, тули и иконостас, биле потрошени 76.564 гроша.² Вкупниот трошок за изградбата изнесувал 184.622 гроша и 23 пари. Истиот бил подмирен од доброволни прилози на христијаните од Битола, од кириите на црковните куќи, од црковните дукани кои биле давани под кирија, како и од позајмените пари од три лица.³ Во споменатиов склоп на приходи битолските еснафи се јавиле со свои парични прилози како донатори за изградба на црквата Св. Димитриј. Нивниот износ поименично изнесува како што следува:

¹ Вкупниот износ на „бакшишо“ изнесувал 15.309 гроша. Само на Татар-ага, кој го допесол одобрението за да се продолжи со ѕидането на црквата кое било запрето, му бил даден „бакшиш“ од 7.500 гроша. Поопширно за црквата Св. Димитриј види: Велимир Т. Арсиќ, *Црква Св. великомученика Димитрија у Бишољу*, Битол, 1930 г.

² Ibidem, стр. 39.

³ Ibid, стр. 41.

еснафот на битолските трговци дал	8.814 гроша
абаџискиот еснаф	6.262 гроша
чохаџиите	5.668 гроша
бакалите	4.232 гроша
меанџиите	2.504 гроша
папуџиите	2.774 гроша
кујунџиите	1.300 гроша
берберите	549 гроша
самарџиите	450 гроша
тенекеџиите	130 гроша
јорганџиите	200 гроша
свеќарите	150 гроша
бавчанџиите	210 гроша
свончарите	200 гроша
ткајачите	811 гроша
симитџиите	665 гроша
клинчарите	254 гроша
казанџиите	200 гроша
калајџиите	691 гроша
фурнаџиите	500 гроша
касапите	327 гроша
алачите	165 гроша
бојаџиите	1.111 гроша
безирџиите	460 гроша
прематарите	484 гроша
вкупно битолските еснафи донирале	39.111 гроша ⁴

Сите споменати еснафи биле христијански, односно принаделеле на признавање на христијанската црква која, како што одбележивме, била грчка институција која вршела елинизација преку својата грчка општина, односно преку училиштата што ги отворала и финансирала, преку грчката култура, па и преку своето делување во самата црква.

Со таквата политика месното битолско население во шеесеттите години започнало да не се согласува. Особено тоа се почувству-

⁴ Ibid, стр. 40.

вало кај придојденото словенско население од селата кое не било подложено на елинизација како тоа во градот. Така додека во градот доста семејства го прифатиле грчкиот јазик и култура, особено оние поимотните, дотогаш новодојдените, вклопувајќи се во економскиот и општествениот живот во градот, доаѓале до нормално сознание дека не се Грци ни по јазик ниту по писмо, па го поставувале прашањето за потреба од своја негрчка црква со негрчко пеење во неа, па и отворање училишта каде ќе се учи на мајчин јазик, што ќе рече не на грчки. Ваквиот национален македонски тон го давале „...еснафитите и најмногу устабашиите еснафски“⁵, при што пример давале: Димко Радев, Х. Коста Кушов, Тодорче, Иванчо Алтипармак – устабашија на чохаџиите, Никола – устабашија на берберите, Аце – устабашија на казанџиите, Наум-страфалгијата, еден од чуварите на грнчарскиот печат, Х. Петко, Димче Бучукот – устабашија на лебарите и уште многу устабашии и трговци⁶.

И додека кај занаетчиите немало двојба по прашањето на еманципација од грчката патријаршиска доминација, кај угледните браќа Робевци, Димко Ацев, Ноне, браќата Коканчевци, Унка и некои други, во прво време постоела извесна резервираност по споменатото преродбенско прашање во градот. Меѓутоа започнатиот бран на осамостојување најубаво се гледа во изградбата на црквата Света Недела, која на 13. X 1863 година била осветена од грчкиот митрополит Венедикт курџиќ (Св. Недела), а наредната година била зографисана. Зографисувањето било извршено со средства на еснафите, т.е. курчискиот,⁷ чии членови, занаетчии, благодаренис на тогашниот начин на облекување, имале солидна работа и приходи.

⁵ Дописка од Битола за весникот „Турција“ (Цариград, бр. 27, од 08. I 1866 г.), „Македонија“ – Сборник од документи и материяли, София 1978.

⁶ Ibidem

⁷ При конзервацијата во 1975 година, на пандантифот од јужната страна откриен е и следниот текст на грчки јазик: „Το σίλο... ΤΣΝΑΦΙ ΩΝ ΓΥΝΑΡΑΔΩΝ 1864: Ιαυουος: 20“. На западниот дел од

куполата, пак на грчки јазик, бил испишан следниот текст. „За σίμεν и со сρεδστίβα на еснаφот на курчшш.“

Ѓорѓи Димовски-Цолев, *Сфрежешитиe и борбата на бишолското граѓанство за еманципација од патријаршиска доминација во црквено-училишното домен*, Зборник: Школството, просветата и културата во Македонија во времето на преродбата, МАНУ Скопје, 1979, стр. 407, ф. 44 и 45.

Во слична насока биле напорите и ангажирањето да се отвори народно училиште во кое наставата да биде на народен јазик⁸.

По изградбата и зографисувањето на црквата Света Недела и натаму биле собирани доброволни прилози за иконостасот и зографисување на внатрешниот дел на црквените простории. Во тие акции еснафите пак се покажале како донатори. Овојпат биле донирани средства за зографисување на фреските: „Средба Господова со Св. Трифун“ и „Св. Константин и Елена“.

Првата фреска се наоѓа лево од влезната врата и е во големина од 122 x 176 см. На неа стои текстот: „Приложный еснаф бавчанџии“. Другата фреска се наоѓа на западниот ѕид и е во големина 136 x 190 см. Во долниот средишен дел од фреската стои следниот текст: „скуплены Швцина еснаф тѹтѹнции“. Колкави биле сумите за зографисувањето на споменатите фрески не ни е познато.

Народната лавина што започнала не се запрела само на споменатите дејности. Во 1869 година македонските христијани од Битола конечно се отцепиле од патријаршиската општина и формирале своја посебна општина. Во таа голема преродбенска акција главно учество зеле видни граѓани на Битола, како што биле: д-р Константин Мишајков, Димко Радев (Димко-паша), Димитар и Никола Робеви, а од еснафите споменатите устабашии на казанџискиот, берберскиот, чохаџискиот еснаф и други еснафи. Еснафите и во оваа прилика ја поддржале акцијата за своја посебна општина со своите 11 печати. Тоа биле јогуртчискиот, воденичарскиот, калаџискиот и други еснафи. Самото одвојување не било само некаква манифестација, туку и активно делување во училишниот и црковниот живот. Така со парите собрани како доброволни прилози од поединци, но и од еснафите, како и со лични средства на д-р К. Мишајков, била купена една стара турска зграда од некогашниот Пипер ан. Истиот како трошен бил урнат, а на половината од плаќот било изградено машкото и женското училиште. По кусо време на другата половина од плаќот била изградена новата црква Света Богородица, за што иницијатива пак покрепале еснафите. И овојпат, покрај поединци, битолски еснафи се јавуваат како донатори во самата градба. Така, на пример,

⁸ По однос на годината на отворањето на училиштето, кај разни автори постојат различни години: 1863, 1865, 1866, 1869.

бавчанцискиот еснаф донирал 1.274 гроша, касапите 730, бакалите 710, берберите 660, фурниците 350, прематарите 220 гроша и сите трговци 175 гроша, или вкупно битолските еснафи донирале 4.119 гроша. Со големи напори, бидејќи била градена без дозвола и со големи пречки од страна на грчкиот митрополит, црквата Света Богородица била изградена во 1870 година. Истата година била создадена и Бугарската цариградска егзархија како врховна бугарска црковна институција.

Црквата „Св. Богородица“ изградена во 1870 година

Битолското христијанско население и општина, кои уште во 1869 година се беа издвоиле од грчката општина, решиле да ја признаат како своја, црковна власт на Бугарската егзархија. Со тоа во Битола и официјално христијанските еснафи се поделиле на „грчки“ и „бугарски“, според признавањето и припадноста на една од овие две верски институции.

Така, покрај турски и еврејски, во Битола сèга нема христијански, ами грчки и бугарски еснафи. Сите тие пред власта настанувале единствено за нивните потреби, меѓусебно не се делеле. И во

натамопните донаторства христијанските еснафи ја држеле секој посебно својата црковна определба. Така во новосоздадената црква Света Богородица неопходно било внатрешно да се оплемени со фрескоживопис. Меѓутоа некогашните традиции се измениле. Наместо ѕидовите да бидат украсени со фрескосликарство (како што беше случајот со црквата Света Недела), тоа место сега им било отстапено на иконографијата и иконостасот.

И при овие ликовни промени битолските еснафи не изостанувале со своето донаторство. Сега „...верниците се насочувале кон источниот дел на храмот и иконостасот, сконцентрирани кон чинот на божослужбата и литургијата. Но, и покрај тоа, врз ѕидовите често се поставувале икони од голем формат.“⁹

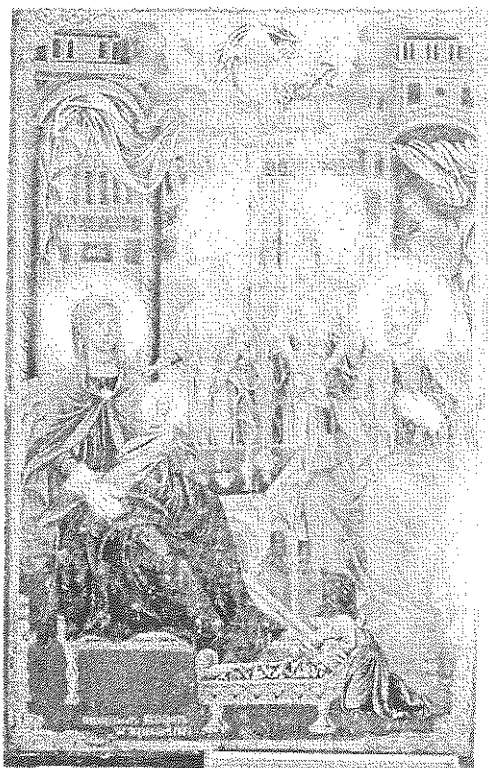
Такви големи икони и денес постојат во црквата. Тие денес се распоредени по следниот редослед: при главниот влез од тремот во храмот, лево од влезната врата, е поставена иконата со натпис „Благовещение Богородици“, во формат 87 x 140 см. На долниот дел од иконата, во левиот агол, стои натпис: „Приложение отъ еснафъ вочварскый 1874 Маја 28“.

Симетрично на оваа икона, само поставена десно од влезната врата во храмот, стои иконата врз чиј горен дел со старословенски букви е напишано: Рождество Бѣди, во формат 88 x 140 см. Најдолу е сместен текст за донаторот кој гласи: Приложение отъ Еснафотъ чешмецкый 1873.

Икона „Благовест“ дар од Бочварскиот еснаф 28-V-1874 г.

⁹ Роберт Михајловски, *Храм Пресвета Богородица*, Битола 1994., стр. 28.

Икона „Рождестиво на Богородица“
дар од Чешмеџискиот еснаф 1873 г.

рот: Еснаф Ханџиски¹⁰ подарува за 8шевни споменъ 1896 преповена 1924. Оваа икона ги има димензиите 89 x 130 см и е врамена во рамка со мошне убав даборез.

Десно од влезот во храмот, по сидот, има четири големи икони од кои една (третата по ред, броејќи од влезот налево) е подарок од касапскиот и меанџискиот еснаф. Иконата е со димензии 88 x 134 см со следен текст: „Вознесение Христово“ горе и долу Иждивлениемъ

Во внатрешниот дел на храмот, покрај иконостасот и по сидовите, има повеќе големи икони. Веднаш лево од влезот па сè до иконостасот, има три големи икони, од кои втората и третата се донирани од лебарскиот (фурнаџискиот) и ханџискиот еснаф. На овие икони, со димензии 62 x 130 см, со старословенски, но и современи кирилични букви, стојат следните текстови: Огненоское вошествоие Св. Про. Илна. Приложи-ха Еснафъ Хлебарски Георги Иованъ Спиро Пено Мате Никола Неделко Траико Георги Тодор Ангеле Траико Цветанъ Никола Траико Яндонъ спиро терно Лазо В.П. 1896 Септивръ 25.

Другата икона (всушност третата) го има следниот текст: Воздвижение честнаго и животворящего креста Господа. Долу вообичаениот текст за донатор-

¹⁰ Роберт Михајловски не е прецизен кога го одредува донаторот на иконата па се добива впечаток дека тоа е лебарскиот еснаф. Види: Роберт Михајловски, *Храм...* стр. 31.

Достојно Именихъ Механджискаго и Касапскаго Българскихъ Еснаф. Въ споменихъ и Родителей ихъ 1873 Ноемв : 5 : ¹¹.

Просторот од целиот ѕид е зафатен од иконостасот. Според некои првобитниот иконостас бил многу едноставен и на него биле поставени четири големи икони, и тоа токму оние подарени од битолските еснафи¹². Денес истите икони имаат друг распоред во храмот.

Свртувајќи се кон спротивниот ѕид од влезот на храмот, веднаш се соочуваме со владичкиот престол и внатре, во неговата внатрешност, има поставено икона со димензии 69 x 100 см чиј наслов не се гледа, но содржината е Исус Христос на престол. Во подножјето на иконата стои текст: „Приложение отъ Еснафъ Ялвацкии Во лета 1875 23.“¹³

Во продолжение на истиот ѕид има уште четири големи икони од кои последната е подарок од самарцискиот еснаф. Иконата има димензии 88 x 134 см и го претставува ликот на св. Спиридон за што сведочи насловот: Сѣи Спирѣдон и како што е вообичаено во долниот дел стои текстот Приложение отъ Еснафотъ Самарцѣиски 1873 окт 3.

Роберт Михајловски, кој го проучувал живописот на храмот Св. Богородица, смета дека: „...авторот на овие икони бил добар познавач на новозавештините иконографски шеми со усети за колорит“.¹⁴ Во одредувањето на уметникот Михајловски смета дека на дел од нив автор е Димитар Андонов Зограф, кој живеел во село Магарево и забележал голема активност низ црквите во селата: Гопеш, Магарево, Граешница, како и во други градови и села во Македонија. Авторот на другите икони не ни е познат.

Покрај споменатите подарени икони „Огнено возшествие на Свети пророк Илија“ од лебарскиот еснаф, од истиот постои и друга забележана донација во манастирот Св. Јован Претеча во село Слепче, Демир Хисар, за која во Слепченскиот споменик од 1792 – 1832 година (три тефтери), со 190 листови „...на сѣраница 58... на ѿреѣишѣи лисѣи (стои, б.м.) Хеснаф од Бийола екмекчи (лебари,

¹¹ Оваа икона кај Р. Михајловски, *Храм...* стр. 28, е насловена како „Собор на архангелите“ и е без ознака на донаторот.

¹² Роберт Михајловски, *црт. дело*, стр. 30.

¹³ Од за нас непознати причини Р. Михајловски оваа икона не ја регистрирал.

¹⁴ Роберт Михајловски, *црт. дело*, стр. 30.

б.м.) Неделко Кузман Косијадин Димириу Трие Марко Илия оџи џоклониа за еванѓелието со сребро за вечна џамети нихна“¹⁵.

Покрај споменатите донаторства на битолските еснафи, ќе наведеме и други видови донаторства. Тоа било редовна појава за време на големите христијански празници Божик и Велигден да им се помага на бедните сограѓани како и тие би ги прославиле празниците подостоинствено. Таквите донации биле редовни и кај двата битолски христијански еснафи, односно кај таканаречените „грчки“ и „бугарски“, кои своите донации ги спроведувале пак преку црквата, но одвоено. Така традицијата да се помагаат сиромашните семејства се задржала, со една нагласка дека сè до поделбата помошта била претежно хуманитарна, додека со засилување на пропагандите, помошта добивала специфичен пропаганден карактер. На пример, во 1887 година, за Велигден, 21 битолски еснаф дале помош од 800 гроша, а во 1889 година исто толку.

„Прави вџечайок факџоџи меѓу еснафиите кои давале џомош се сџоменуваат и џиакви кои џриџаѓале на еѓзархискаџиа сџирана. Тие биле заведени џод името – вулѓаробахчеванџии, вулѓаромеханџии иџин.“¹⁶

Благодарение на донаторствата во буџетот на црквата Св. Димитриј ставката „приходи“ од помош во 1859, 1860, 1861 година итн. „...сџои на џрво месџо од занаетџиџиџе и џрѓовџиџе. Исџо џиака сџои и сџавкаџиа 'џодароџи' во 1879, 1881 и друѓи џодини“¹⁷.

Во донаторствата е забележан и подарокот што го дале еснафите за купување на спитафот на Св. Димитриј, и тоа кондураџискиот еснаф дал прилог 327 гроша, трговскиот еснаф 2.670 гроша и уште еден друг еснаф 1.635 гроша¹⁸.

Приказов не претендира да даде некаква исцрпност по прашањето на еснафското донаторство во Битола. Написов повеќе има за цел да ја начне темата за која поопстојно ќе се пишува.

¹⁵ Ванѓелко Лозановски, *Слейченскиџиџи книжевно-уметџички ценџар*, Битола 1987, стр. 56;

Боро Мокров, *На марѓинџиџе на сџирџиџе словенски ракоџисџи*, Историја, V/1, Скопје 1969, стр. 177;

Вера Антиќ, *Бџитола во ракоџиснаџиа џрадиџиџа* Прилози, 16, Битола 1971, стр. 87.

¹⁶ Крсте Битоски, *Прилоѓ кон џроучувањето на бџитољскиџе еснафи и џивнаџиа оџиџесџивена улоѓа во XIX в.*, Гл. ИНИ, X/1, Скопје 1966, стр. 157.

¹⁷ Ibidem, стр. 158.

¹⁸ Ibidem, стр. 158.

Кочо СИДОВСКИ

Стопанскиот развојок во Битола и Битолско во последните децении на XIX век

По Берлинскиот конгрес (1878) Македонија станува гранична област на Османлиската Империја. Заедно со Косово, Метохија, Санџак и Албанија, таа претставува само еден клин во Балканскиот Полуостров. Османлиските посејди во Европа се чувствително намалени (по Карловачкиот мир од 1699 година изнесуваат 15.454 квадратни милји, а по Берлинскиот конгрес спаѓаат на 4.449 квадратни милји¹). На пространство од 168.563 км², колку што зафаќа континентална Европска Турција, во 1883 година има 5.305.946 жители, или 26 на 1 км², додека во 1893 година 5.600.000 жители, односно 33 на 1 км².

Покрај тоа во Османлиската Империја настануваат и други економско-политички промени. Со отстранувањето на тимарско-спахискиот систем (1839, 1856) се создаваат нови аграрни односи, се проширува чифлигарството, а во врска со тоа се засилува движењето на населението од село в град, односно од земјоделство во други стопански дејности.

¹ Н. Миховъ, Населението на Турција и Блгария презъ XVIII и XIX в., София, 1924, I, II, 123.

² М. Димитровиќ, *Природа и трговиња у Новој Србији*, Београд 1913. За површина на Европска Турција пред 1912 година дава 167.000 км².

Како последица на настанатите измени во аграрните и општествено-економските односи, доаѓа до промени во структурата на населението.

Продолжува процесот на зголемување на градовите што отпочнал во почетокот на XIX век.

Со порастот на градовите во Македонија растат и потребите на населението како за земјоделски, прехранбени, така и за индустриски стоки.

Релативно зголеменото земјоделско производство и развиениот промет барал и соодветен сообраќај, што пак обратно влијае на производството и прометот.

Што се однесува до подготовките за изградбата на железничката линија од Битола кон Солун, може да се каже дека концесијата за изградбата на железничката линија Солун – Битола му била дадена во 1890 година на Алфред Каула од „Дојче банк“. Компанијата на која ѝ била отстапена концесијата за градење и експлоатација на оваа линија во траење од 99 години била наречена *Друштво на Ойтоманската железница Солун – Битола*³.

Турската влада на компанијата за изградба на линијата Солун – Битола ѝ дала гаранција на бруто приходите од 14.300 фр. по 1 км. и година. За таа цел бил одреден десетокот од Битолскиот и Солунскиот санџак⁴.

Веќе во почетокот на 1891 година Друштвото располагало со капитал од 10.000.000 фр. Управниот одбор бил составен од: Каула, Евгенија Гутман, д-р Сименс, директорот на „Дојче банк“, Ото Кулман и Бертран. Вкупниот капитал вложен во оваа железница изнесувал 10.000.000 во акции и 60.000.000 фр. во обврзници⁵.

За самото предавање на линијата Солун – Битола во јавен сообраќај во писмото на францускиот конзул во Солун, од 15 јуни 1894 година, стои:

„Една техничка комисија составена од 5 членови, под претседателство на Хајрудин-беј, генерален директор на Железниците

³ Историја на железниците во Македонија 1873 – 1973, Скопје 1973, 30.

⁴ Ibidem, 31.

⁵ Ibid.

железници, за стоките само од Солун за внатрешноста цената на превозот достигувала до 6 пари по тон и километар, додека пак според специјалните тарифи кои важеле за кон Солун, цената не можела да оди подолу од 8 пари по тон и километар⁷.

Треба да се напомене и тоа дека возот од Солун за Битола тргнувал наутро во 07,00 часот, а пристигнувал вечерта во 17,51 часот, додека од Битола за Солун тргнувал наутро во 06,40 часот и во Солун пристигнувал во 07,32 часот. Цената на билетот од Битола за Солун за прва класа изнесувала 148,5 гроша, за втора класа 110 гроша, а за трета класа 71,5 гроша⁸.

Покрај изградбата на пругата Солун – Битола, постоеле и проекти за изградба и на други железнички линии, Тука би го спомнале планот за изградба на пруга од Битола до јадранскиот брег, а која би се надоврзала на веќе изградената пруга Солун – Битола. За реализирање на оваа идеја османлиската влада ѝ дала налог на „Дојче банк“, на која ѝ била дадена и концесија за изградба и експлоатација на линијата Солун – Битола⁹. Со поморската линија Бриндизи – Драч ќе се засилел трговскиот интерес како за Османлиската Империја, така и за Италија. Постоеле проекти и за железнички линии од Битола за Јанина и Превеза, со крак за Валона. Постоел и план за изградба на железничка линија која би била од голем интерес како за Битола така и за османлиската влада, а која би се состоела во поврзување на Битола со Велес, преку Прилеп, станица од линијата Виена – Солун кој би ги ставил овие места во директна врска со Централна Европа без да се патува за Солун. Овој железнички крак од околу 60 километри (според тогашните проценки, б.м.) би имал голема стратешка важност бидејќи би служел за побрз транспорт на воени трупи од овој крај за Скопје и за северните граници и тогаш Битола повторно би била седиште на командата на Третиот армиски корпус, по добро од Солун, место надвор од центарот. Но италијанскиот конзул оценувал дека овој проект би се реализирал во подалечна иднина¹⁰.

⁷ *Ib.*, 69.

⁸ *Ib.*, 71.

⁹ Vico Mantegazza, *L' Albania*, Roma 1912, 166.

¹⁰ Bollettino del Ministero degli Affari esteri. Maggio 1902. Turchia. Il Vilaet di Monastir. Raporto del Cav O. Gaetani d'Aragona Di Castelmola. R. Console in Monastir. Roma 1902, 339.

На линијата Солун – Битола во 1900 година се превезени 112.300 патници и 63.102 тони стока, за што се наплатени 186.372 турски лири. Во 1905 година се превезени 161.383 патници и 83.619 тони трговска стока, за што се наплатени 90.917 турски лири¹¹.

Стопанството, а особено трговијата, барале кредит. Поради тоа, по своето основање во 1863 година, Отоманската банка отворила свои филијали во Солун, Битола и Скопје. Потоа се организираат и други кредитни институции со домашен и странски капитал. Во 1906 година во Битола своја филијала отвора и Солунската банка. Во 1908 година Зиратната банка отвора своја филијала во Битола¹².

Нараснатите потреби на населението, како што се гледа од погоре изложеното, занаетчиското производство не можело да ги задоволува. Еснафските стеги на градското стопанство, занаетството и трговијата во втората половина на XIX век слабеат. Гедикот, т.е. правото да се отвори дуќан само на она место каде што постоел таков и порано, не важел повеќе. Правата што ги добивале странците со договорот помеѓу Високата порта и западните сили од 1868 година, да можат да купуваат и да владеат со своите имоти, влијае да се прошири тоа и на османлиските поданици. По Кримската војна сè повеќе се внесуваат странски стоки. Забрзано се одвива акумулацијата на домашниот и сè повеќе навлегува странскиот капитал. Се формира внатрешен пазар и стоковно-паричните односи земаат замав. На таков начин капитализмот и капиталистичките односи во втората половина од XIX век постепено се пробиваат во стопанството на Македонија.

Како резултат на овој процес, во втората половина на XIX век, во големите градови Солун, Битола, Серез, Скопје и други, се создаваат бројни просистички групи на домашни и странски трговци. Тие имаат врски со сите западноевропски земји и стоковната размена добива големи размери.

Оттаму голем дел од домашниот капитал што е пласиран во индустријата води потекло од трговска дејност. Трговскиот капитал најчесто бил пласиран во онаа индустриска гранка чии сировини биле предмет на трговската дејност.

¹¹ Лазар Стојков, *Предусловиите и развојоците на индустријата во Македонија од втората половина на XIX век до 1912 година*, Г ИНИ Скопје. I(2) 1957, 60.

¹² *Ibidem* 61.

Што се однесува до странските капиталисти, тие во Македонија биле заинтересирани: 1) за пазарот, т.е. за пласманот на своите индустриски производи; 2) за суровините што ги нуди Македонија и 3) за пласирање на своите капитали.

При барањето суровини, освен од земјоделските производи, странскиот капитал бил заинтересиран и за рудните богатства на Македонија, во што го пласира својот капитал и доаѓа до суровини за својата индустрија. За рударството почнува да се интересира и домашниот капитал.

Покрај другите причини за развивањето на рударството пречела и турската управа. Концесија давала тешко, или воопшто не давала. Таков бил случајот со рудниците за јаглен близу до Битола¹³.

Зголемената побарувачка на индустриски стоки и релативно добрата суровинска база влијаеле за создавање на индустријата во Македонија. Нејзиното појавување датира уште од средината на XIX век.

Друг по важност индустриски центар во Македонија, по Солун, бил Битола. Овде постоеле повеќе претпријатија.

Во селото Магарево, Битолско, постоела фабрика за гајтан, клапни и штофови, сопственост на Стерио Пикули, а основана во 1890 година. Фабриката се движела на турбина од реката Драгор. Претпријатието изработувало околу 2.500 кг штоф, 12.800 кг клапни, околу 9.000 кг гајтан и 2.500 кг појаси. За производство била употребувана волна, и тоа 12.800 кг, а остатокот се носел од странство. Во фабриката биле вработени 800 работници¹⁴. 50% од производството било пласирано во Албанија¹⁵.

Текстилната фабрика во селото Дихово е подигната во 1886 година¹⁶, а престанала со работа во 1908 година. Таа имала камгарн-шпинерај со пет машини од по 134 вретена, штајхорн-шпинерај, две машини со по 160 вретена, четири механички разбои и 25 рачки. Произведувала: гајтан, шајак, појаси, фанели и др.¹⁷.

¹³ Ibid., 64.

¹⁴ Id., 68.

¹⁵ Теодосий Робевъ, *Битола. Македонски ѝреџледъ*, София, XII (1942), 73 – 74.

¹⁶ Лазар Соколов, *op. cit.*, 68.

¹⁷ И. Г. Сенкевич, *Кон ѝрашањето за економскиот развојок на Битоолскиот вилает во 80-90-иите години на XIX век*, Г ИНИ, Скопје, XI/III (1967), 184.

Кон постојната фабрика за волнени гајтани во селото Дихово е додадена и една друга со помали размери. Годишниот обрт на овие две фабрики достигнува 10.000 лири. Фабриката во Дихово годишно обработувала околу 50.000 оки домашна и увозна волна и своите производи ги продавала во разни провинции на Османлиската Империја, делумно и во Грција. Покрај гајтани кои порано се набавувале од Источна Румелија, таа започнала да произведува и шајак за европските костуми на градското население.

Треба да се спомене дека во текстилната фабрика во Дихово биле вложени големи инвестициони средства (околу 15.000 златни турски лири). Во тогашно време таа сума претставувала големо богатство и тешко можел да се најде капиталист што сам би инвестирал толкава сума во едно претпријатие. Затоа при основањето имало потреба да се здружат повеќе трговски капитали. За таа цел се оформило акционерско друштво што ја финансирало изградбата. Главни акционери биле: Ѓорѓи Иконом, Михаил Коринти, Никола Никаруш, Ѓорѓи Анести и Јанко Данабаш, сите трговци од Битола. Фабриката функционираше на воден погон, а во случај на недостиг на вода во летните месеци, располагала со резервен парен погон. Производствениот процес бил составен на сосема модерна база, т.е. претпријатието имало своја предилница, ткајачница, одделение за бојадисување и сушилница. Главна суровина била волната. Повеќе се употребувала домашна волна, но за изработка на поквалитетни производи се увезувало волнено предиво од Англија¹⁸. Фабриката располагала со следните машини: 10 автоматски машини за штофови, 200 машини за штофови стар систем, 200 машини (чаркови) за плетење гајтан, 4 чешли за чепкање волна, 40 машини за плетење, 4 машини за предење, 1 машина за сортирање на волната, 2 парни преси за шајак. Во фабриката работеле околу 500 работници и тука била воведена поделба на трудот од повисок степен¹⁹. Се произведувале следните текстилни производи: разни волнени платови, шајак, чоја, појаси, гајтани, трикотажа (волнени фанели и чорапи) и друго. Од

¹⁸ Според раскажувањето на Стерио Пикубли, бивш сопственик на фабриката за волнени платови и гајтани во с. Магарево. Коста Сидовски, *Текстилната индустрија во Н. Р. Македонија во периодот помеѓу двете светски војни*, Г ИНИ, Скопје III/1 (1958), 58 – 59.

¹⁹ Ibid.

произведените артикли 50% биле наменети за потребите на турската војска, а останатото производство се пласирало во поголемите градови на Балканот. Комерцијалната организација на претпријатието била поставена на современа основа, а продажбата била така организирана што во поголемите градови на тогашна Турција имало свои претставништва, и тоа во: Битола, Солун, Скопје, Истанбул, Смирна, Драч и др. Претпријатието постојано работело до 1915 година кога бугарските окупаторски власти ги демонтирале машините и ги пренесле во Сливен и Габрово, Бугарија²⁰.

Покрај овие текстилни фабрики, постоеле уште три помали: онаа на Петар Бојадиев со 16 чаркови за гајтан и со два рачни разбои за клашни и шајак; потоа на Манче и комп. со 50 чаркови за гајтан и два механички разбои за појаси. Последната преработувала 60 – 65 тони волна.

Интересно е мислењето на италијанскиот конзул во Битола, О. Гагтани, за текстилната индустрија во Битола и Битолско. Тој, меѓу другото, вели:

„На речиси еден час оддалеченост од градои Битола, кон запад, постојат неколку села блиски едно до друго, нарекувани: Дихово, Нижойоле, Трново и Маѓарево, села населени со влашка националност и заедно имаат околу 15.000 жители. Овие мали места сместени на една пријатна и индустријска позиција на подножјето на планината Пелистер, меѓу грандиозни водени каскади и балсамови борови и дабови шуми, се центри на манифактурната индустрија на Битолскиот вилает и воопшто Власиите биле првите, иако не исклучителни, иницијатори и производители на споменатата индустрија која се состои во производство на една волнена ткаенина наречена шајак, а исто така памучни ткаенини, чораци, јасиња, шапачи и покривачи сите од волна. За сето ова постојат и фабрики, од кои најважна е онаа во Дихово“²¹.

Покрај текстилни претпријатија, во Битола имало и други производствени капацитети.

²⁰ Ibid.

²¹ Bollettino del Ministero... op. cit., 11 – 12.

Парната мелница на Исмаил-паша е изградена во 1902 година во непосредна близина на железничката станица²². Парната мелница имала 6 цилиндри и капацитет од 10 тона за 24 часа. Имало уште дваесет и пет мелници со помал капацитет од пет тони дневно²³.

Пиварската индустрија на територијата на денешна Република Македонија датира уште од последната деценија на XIX век. Првата пиварница е подигната во 1890 година во Битола, Буковски Лозја. Меѓутоа поради немање капитал и квалификувана работна рака, како и поради големата конкуренција од Солун, оваа пиварница престанала да функционира по неполни 5 години од нејзиното формирање. Кон крајот на XIX век во селото Магарево била изградена нова пиварница, но таа не била пуштена во погон од непознати причини²⁴.

Во Битола егзистирала и фабрика за бонбони и локум, сопственост на Петар Герасимов, основана во 1883 г.²⁵, а според некои други податоци во 1885 година²⁶. На почетокот се произведувало примитивно, без машини. Се произведувало само за потребите на месното население. Подоцна биле воведени некои машини кога производството и асортиманот се зголемиле, така што неговите производи се среќаваат не само во Македонија, туку се пласираат и надвор од неа: во Елбасан, Тирана, Драч, Солун, Виена и на други места. Основниот капитал на фирмата изнесувал 10.000 турски лири, а моторната сила 12 кс. Производството изнесувало 140 тони²⁷.

Во Битола постоела и една фабрика за преработка на кожи на браќата Сотирови со 12 работници²⁸.

Исто така треба да се спомене и постоењето на една фабрика за ќерамиди со погонска сила од 24 кс и капацитет од 8.000 ќерамиди дневно²⁹.

²² Коста Сидовски, *Преглед на прехранбената индустрија во НР Македонија 1912 – 1940 година*. Г ИНИ (Скопје), II/2 (1958), 82.

²³ Лазар Соколов, *op. cit.*, 68.

²⁴ Коста Сидовски, *op. cit.*, 100.

²⁵ Коста Сидовски, *op. cit.*, 97.

²⁶ Лазар Соколов, *op. cit.*, 68.

²⁷ *Ibidem*, 68.

²⁸ *Ibid.*

²⁹ *Id.*

Во градот постоеле и четири работилници за изработка на хартија за цигари³⁰.

Во 1854 година била изградена фабрика за ленено масло, но подоцна истата изгорела.

Покрај горното во Битола постоела работилница за намештај со погон на гас-мотор и неколку печатници³¹.

Во Битола постоела и една мала фабрика за сапун³².

Во продолжение би дале некои показатели коишто зборуваат за трговските операции во Битола и нејзината околина. Трговското движење на пазарот во Битола во 1899 година изнесуваше: за увоз 7.565.500 франци, за извоз 2.119.000 фр.; во 1900 г.: 7.045.150 фр. за увоз и 2.626.745 за извоз; во 1901 година: за увоз 7.506.830 фр., за извоз 2.642.750³³.

Извозот се состоел во житни култури, брашно, животински кожи, шафран, опиум, мак, тутун, солени риби од Охрид, лешници, шајак и волнени производи, што сè заедно оди во Солун и оттаму во различни земји³⁴.

Увоз – земји од кои се увезувало биле: Австрија, Германија, Англија, Белгија, Италија, Франција, Швајцарија, Грција, Србија, Бугарија, Романија и Холандија, а покрај нив и САД и Бразил. Италија, која во 1897 година тука внесувала стоки во вредност од 90.000 фр., во 1899 година внесла стоки за 296.550 фр., во 1900 год. за 241.285 фр., во 1901 г. има внесено за 385.929 фр., со едно зголемување од 145.000 фр. во една година. Така Италија, која претходната година го заземаше седмото место меѓу државите увознички во Битола, сега била на петто место заостанувајќи само зад Австрија, Германија, Англија и Белгија и надминувајќи ја исто така Франција³⁵.

Италија внесувала тука: ориз, сапун, масло, тестенини, сирење, луксузни вина, чоколадо, бисквити, прехранбени конзерви, јужно овошје, лскови и фармацевтски производи, кибрити, кожи, памучна

³⁰ *Id.*

³¹ *Id.*

³² Bollettino del Ministero... *ip. cit.*, 342.

³³ *Ibidem.*

³⁴ *Ibid.*

³⁵ *Id.*, 342 – 343.

прега, манифактурни производи од памук и лен, волнени преработки, производи од свила, разни ситничарски стоки, стакларски производи, бои, врвци, хартија за пишување, хартија за амбалажа и за цигари, цемент, стакло и др. Италијанската трговија во оваа последна година е зголемена кај производитите од јужното овошје, стоките од свила, памучното предиво, памучните производи и слични производи и започнувала да внесува стакло и тестенини. Меѓутоа постојат други производи, како што се: кафето, ткаенините за облека, готовите алишта за мажи и жени, папки за жени и деца, мебел од дрво итн. со кои Италија би можела да се бори особено со Австрија која е главен доставувач на такви производи на овој пазар. Конзулот О. Гаетани вели:

„Со оглед на тоа што Битола по железнички пати била поврзана само со Солун, од каде доаѓаа овде сите стоки, а европската трговија се служела со поморските патишта со оглед на тоа што тие биле економични од оние железничките. Како последица доаѓало дека италијанските внос може да се заштити од странската конкуренција со посредство на италијанските бродови кои третираат во Солун од: Ценова, Ливорно, Неапол, Палермо, Месина, Катанија, Венеција, Анкона, Бари, Бриндизи како што таму (Солун, б.м.) третираат странски стоки од: Трст, Ријека, Марсеј кои биле со подеднаква оддалеченост и безмалку идентичен трошок за транспорт. Меѓутоа на италијанските експортиери ќе им треба поголема активност и голема трговска коректност: испраќање на стоките добро амбалажирани и, сообразно на местите, испраќање на добра стока, а не општо од маѓацините, со претставка дека имаат работи со дива земја, меѓутоа треба да мислат дека треба да ја победат странската конкуренција.

Пазарот во Битола е доста добар и може да биде едно отворено поле за италијанската активност. Можат да се испраќаат стоките во Солун каде овдешните трговци мислат да ги преземаат против илаќањето на фактуриите, но подобро е да стапат во директни односи со оние кои не сакаат да се служат со претставниците на италијанските куќи во Солун за да немаат бескорисни и скапи посредници³⁶.

³⁶ 1., 343.

Платите на земјоделските работници

Дневниците на земјоделските работници осцилирале помеѓу 4 и 8 пијастри, рамно на 0,85 до 1,70 фр. во пролет, додека во лето тие изнесувале од 7 до 10 пијастри, или 1,50 до 2,10 фр. Жените воопшто заработувале од 2,5 до 6 пијастри, или 0,50 до 1,25 франци дневно; децата заработувале од 1 до 2 пијастри, или 0,20 до 0,40 франци дневно³⁷.

Дневници

Дневните затработувачки на работниците во градот можат да се одредат отприлика вака, имајќи предвид дека вредноста на пијастрата во градот осцилирала од 0,20 до 0,21 франк.

<i>Вид на работници</i>	<i>во пијастри</i>	<i>во франци</i>
претприсмачи на сидари..	12 – 15	2,50 – 3,15
сидари.....	7 – 10	1,50 – 2,10
физички работници.....	4 – 6	0,85 – 1,25
дрводелци.....	8 – 13	1,70 – 2,70
сликари.....	8 – 27	1,70 – 5,70
чевлари.....	5 – 10	1,05 – 2,10
шнајдери.....	3 – 10	0,60 – 2,10
сарачи.....	1 – 4	0,20 – 0,85
бербери.....	3 – 4	0,60 – 0,85
фурнации.....	2 – 5	0,40 – 1,05
кочиции.....	5 – 6	1,05 – 1,25
колари.....	3 – 5	0,60 – 1,05

<i>Вид на работници</i>	<i>мециции</i>	<i>франци месечно</i>
градинари.....	2 – 4	8,40 – 16,80
кувари.....		40,00 – 60,00
куќни помошнички.....		8,40 – 16,80
трговски помошнички.....		7,00 – 40,00

³⁷1., 344.

Прехранбени артикли – цените на прехранбените артикли се следните:³⁸

<i>Вид артикл</i>	<i>цена во франци</i>
леб	0,20 – 0,35 за 1 ока
говедско месо	0,45 – 1,00 за 1 ока
овчјо месо	0,40 – 1,00 за 1 ока
свињско месо	0,65 – 0,85 за 1 ока
кафе	1,50 – 2,00 за 1 ока
шеќер	0,50 – 0,55 за 1 ока
домашно овчјо масло	1,50 – 2,50 за 1 ока
компири	0,15 – 0,25 за 1 ока
грав	0,20 – 0,30 за 1 ока
леќа	0,30 – 0,40 за 1 ока
ориз	0,50 – 0,80 за 1 ока
тестенини	0,85 – 1,00 за 1 ока
петролеј	0,20 – 0,30 за 1 литар
зејтин од Лука	2,50 канта од 1 литар
домашно вино	0,30 – 0,60 за 1 ока
кравјо млеко	0,30 – 0,50 за 1 ока
козјо млеко	0,15 – 0,25 за 1 ока
пиле	0,30 – 0,60 за 1 парче
кокошка	0,50 – 1,20 за 1 парче
езерска риба	0,40 – 1,60 за 1 ока
овошје	0,10 – 0,70 за 1 ока
домашно сирење (кашкавал)	1,00 – 2,00 за 1 ока
пресно сирење	0,30 – 0,80 за 1 ока
солено сирење	0,50 – 0,80 за 1 ока
брашно	0,25 – 0,50 за 1 ока
сапун	0,60 – 1,00 за 1 ока
дрвен јаглен	0,05 – 0,07 за 1 ока
дрво	0,01 – 0,02 за 1 ока ³⁹

³⁸ Г. 344 – 345.

³⁹ 1 ока = 1,2 кг.

Наемнини

Висината на наемнините во Битола е доста скапа. Една мала куќа од неколку соби се издава од 20 до 50 франци месечно; еден вообичаен апарتمان се издава од 100 до 200 франци месечно.

Служби и банки

Во Битола, како и во сите главни центри на вилаетот, постои турска поштенска и телеграфска служба и една филијала на банката од Солун⁴⁰.

Стопанскиот развој на Битола и Битолско во последните децении на XIX век беше детерминиран од општиот развој на Македонија како провинција во рамките на Османлиската Империја. Со порастот на градовите во Македонија, растат и потребите на населението како за земјоделски, прехранбени, така и за индустриски стоки. Во Битола и Битолско беа изградени производствени капацитети од текстилната индустрија, прехранбената индустрија, потоа претпријатија за преработка на дрво, за изработка на ќерамиди, сапун и др. Силен импулс за развојот на трговијата дава и пуштањето во промет на железничката линија од Солун за Битола, со што се олеснува превозот на стоки и луѓе во овој дел на Македонија.

⁴⁰ I., 345.

Кочо Сидовски

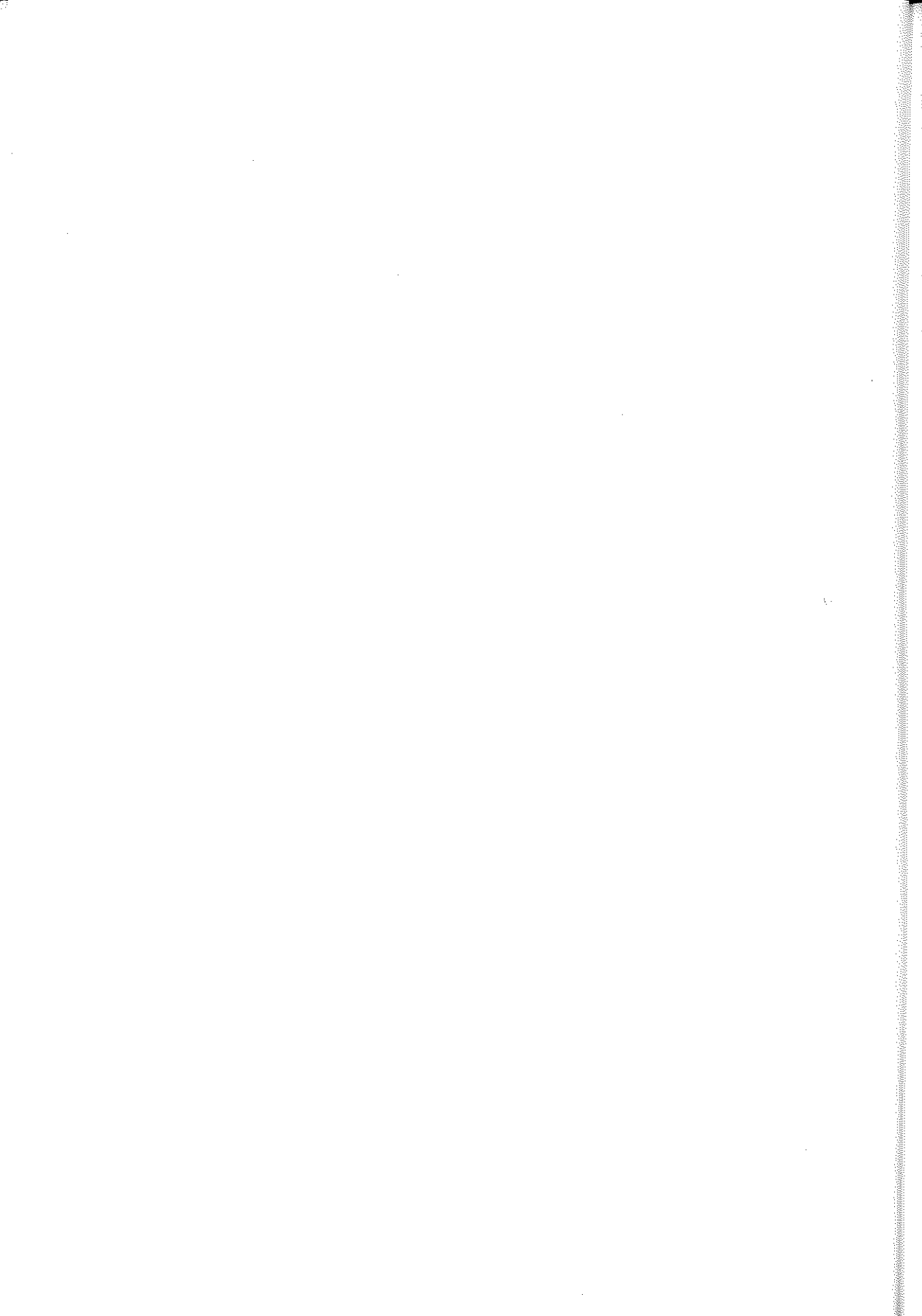
**СТОПАНСКИОТ РАЗВИТОК НА БИТОЛА И БИТОЛСКО
ВО ПОСЛЕДНИТЕ ДЕЦЕНИИ НА XIX ВЕК**

Резиме

Општата економска и политичка ситуација во европскиот дел на Турција, во која влегува и Македонија, го детерминираше и стопанскиот развико на Битола и Битолско. Со порастот на градовите растат и потребите на населението како за земјоделски, прехранбени, така и за индустриски стоки. Тоа ја обуслови потребата во Битола и Битолско да се изградат претпријатија за изработка на текстилни, прехранбени и други производи кои беа како за локална употреба, исто така и за извоз. Сето ова придонесе и за развикот на трговијата, меѓутоа силен импулс врз неа извршило и пуштањето во промет на железничката линија од Солун за Битола во 1894 година, со што се олеснувал превозот на стоки и луѓе во овој дел на Македонија.

ДОДАТОК

Проф. д-р Јове ДИМИТРИЈА ТАЛЕВСКИ

Промотивна реч

Почитувани дами и господа, драги сограѓани,

Зборникот „Битола низ вековите – доселувања и доседеници“ е седми по ред на популарната јавна трибина, единствена од ваков вид во Македонија. Веројатно само во град со богата традиција можеше да се покрене и секоја година да се одржува во живот средба на која, од една страна учествуваат научници за да ги искажат сознанијата за својот град, а од друга страна со голем интерес ја следат граѓаните на истиот град кои истовремено даваат свои прилози во дискусиите.

Постои една значајна разлика меѓу претходните и оваа, седма по ред, јавна трибина. Во претходните се третираше само по еден век, додека, како што е најавено во воведот на Зборникот, XIX век ќе биде третиран преку повеќе поттеми.

Нема сомнение дека XIX век е најзначаен за развитокот на Битола. Од паланка со типично ориентален белег, со доминантно муслиманско население, станува средиште на воена и административна власт, центар на Румелискиот дел на Отоманската Империја. Големата концентрација на војска го иницира и поддржува економскиот подем, станува голем град со многу градски обележја, како и град средиште на многу конзуларни претставништва. Бегајќи од локалните осити, насилници и експлоататори, голем број жители од околните села и градови се населуваат во Битола менувајќи го ет-

ничкиот состав, со што започнала христијанизацијата и европеизацијата на Битола.

Токму тоа, „Доселувањето и доселениците“, е темата на седмата по ред јавна трибина и на Зборникот што го промовираме денес, а кој во себе ги содржи истражувањата на петте учесници.

Според воспоставениот обичај, на почетокот на Зборникот се дадени воведни забелешки од проф. д-р Александар Стерјоски за векот кој требало да се третира и за намерата следните трибини да му се посветат на XIX век.

Првиот, воведниот реферат на д-р Никола Димитров, содржи многу интересни сознанија црпени од обемна историска и друга литература, како и од архивите. Тој ги открива причините и последиците на мигрирањето и доселувањата во Битола во XIX век. Приложени се статистички податоци за популациониот пораст на населението, поткрепени со табели и друг илустративен материјал, преку кои дознаваме како Битола ја менувала етничката структура и како се преобразува во центар на Балканот.

Во обемниот реферат на познатиот историчар од Битола, г. Ѓорѓи Димовски-Цолев, под наслов „Генимаале“, е опфатено настанувањето и развојот на една од најразвиените христијански населби, настаната токму на почетокот на XIX век. Трудот го привлекува нашето внимание бидејќи за првпат се прави зафат да се реконструира настанувањето и животот на една населба, маала и тоа една од најразвиените. Црејќи огромен материјал од историската литература, но и истражувајќи на теренот, Цолев формира продлабочена слика на оваа маала. Искористено е сè што можеше да се најде, користени се историски карти (мапи), народни песни кои се однесуваат на оваа маала или на жители на оваа маала, список на прекари, односно направен е пресек на еден одминат, но и денешен живот на ова позната битолска населба Генимале.

Комуната на Власите во Битола, нивниот придонес во развојот на Битола, а конкретно во подигањето на катедралната црква Свети Димитрија, е предмет на прилогот на г. Ристо Палигора. Тој многу придонесува во комплетрањето на сликата за етничките и други промени на градот со доселувањето на една економски моќна заедница – Власите. Тие му даваат посебен белег на градот и, практично населувајќи се во централното градско подрачје и околу глав-

ната улица Широк Сокак, многу придонесоа во формирањето на новата градска матрица. Повеќето од нив: банкари, земјопоседници, трговци, занаетчии, угостители и производители, со своето присуство, однесување и градбите во кои живееле со своите семејства, насочија силна светлина кон појавувањето на новиот граѓански лик на Битола во рамките на деловните односи, културата и секојдневната комуникација. Влашката Маала и Влашката Чаршија биле меѓу најпознатите, а за нив се зборува и денес. Истовремено, Власите, како припадници на православната христијанска религија, дадоа многу значаен придонес во рехристијанизацијата на градот преку разни активности, донирања за подигање цркви и други објекти и за многу други верски потреби.

Следните два труда, оној на г. Максим Стојаноски и на г. Никола Миновски, се во прилог на веќе изградената слика за градот.

Првиот, Стојаноски, го открива охридско-битолското семејство Робевци, кое ќе остави белег не само во економскиот растез на градот, туку и во случувањата на национален план. Тоа е влијателно семејство чии членови се лекари или трговци од висок ранг. Нивниот збор се слуша и многупати е клучен. Конечно требаше да се систематизира тоа што се знае и тоа го направи г. Стојаноски. Меѓутоа, како вистински научник, тој истражувал и на теренот и понуди многу нови и непознати сознанија.

За разлика од претходните учесници, господинот Никола Миновски се задржува само на една личност која е малку позната во нашата средина, а толку значајна – хуманистката Захарија Василева Шумљанска (1864 – 1937). Восхитени сме денес од познатата во целиот свет, нобеловката Мајка Тереза и од нејзиниот хуманизам. Во прилогот на Миновски се открива дека вакви жени постоеле и во минатото, ги имало и во Битола, а една од нив била токму Шумљанска. И таа целиот живот им го посветува на отфрлените, бедните, сираците и старците организирајќи добротворни установи и во Битола и надвор од Битола. За жал битолчани малку знаат за неа и затоа прилогот на Миновски е во контекст на нејзиното откривање пред битолската и македонската јавност. Шумљанска конечно треба да влезе во нашето колективно паметење и во вреднувањата на заложбите на поединците.

Зборникот има и додаток од два дела. Промотивната реч на Валентин Соклевски за шестиот Зборник и дискусијата на д-р Нико-

ла Христовски за миграциите на семејството Илиеви за време на Отоманската Империја.

Така со овој Зборник се добива една заокружена слика за дел од животот на нашиот град во XIX век на процесите на етнички план. Со зборникот број 7 не се одгатнати сите прашања, но опфатени се одредени содржини што значат и почеток на потемелни истражувања. Токму заради тоа организаторите ја имаат нашата благодарност. Желба на сите битолчани е ваквите средби да продолжат понатаму и да имаат успех како и досега.

Благодарам.

Александар СТЕРЈОВСКИ

Султанска дозвола за работа на битолчанец од 1851 година

Иако нашиот човек, за жал, не го цени и не го чува документот, сепак низ битолските домови често можат да се најдат архивски материјали од непроценлива вредност.

Деновиве еден таков откритие во домот на семејството на Евгениј и Андон Ристевски, потомци по мајчина линија на прочуеното битолско семејство Цали. Документот претставува дозвола (берат) за трговија од 1851 година даден на Теодос Цали.

Теодос Цали (1818 – 1897) е син на прочуениот битолски трговец Анастас Цали кој, по погромот на Власите од Москополе во почетокот на XIX век, се настанил во Битола. И тој е еден од ретките битолски трговци кои добиле дозвола (берат) за трговија надвор од Османлиската Империја. Датира од почетокот на февруари 1829 година. Преведена е и објавена е во публикацијата „Турски документи за македонската историја, V, 1827 – 1839“, во издание на Институтот за национална историја од Скопје од 1958 година, стр. 53 – 54. Во неа стои дека имал право да тргува со Европа, Персија и Индија.

Анастас имал три сина: Теодос, Ѓорѓи (кој подоцна станал инспектор на грчките школи) и Јован.

Од тројцата само Теодос тргнал по стапките на таткото, прифаќајќи ја трговијата како основно занимање. Живеел во денешната улица Белградска бр. 39. Негови непосредни соседи биле Робевци.

Имал две деца: синот Андон и ќерката Домника. Ќерката се омажила во семејството Робевци, за д-р Ангеле Робев.

И Теодос, како и таткото, добил дозвола за работа. Денес тој документ се чува во семејството Ристевски. Не е преведен и освен што се знае дека е дозвола за работа, за неговата содржина не можеме детално да говориме. Всушност тоа се два документа напишани со арапско писмо на пергамент.

Помалиот има димензии 75 x 55 см и е напишан со црно мастило. На горниот дел стои султанска тугра, на долниот нечиток потпис. На заднината, со црно мастило, на грчки јазик, е забележано: „Дозвола за работња“. Стои и датумот – 30 април 1851 година.

Другиот, поголемиот документ, исто така е напишан со арапско писмо на пергамент. Употребено е наизменично црвено и црно мастило, при што еден ред е со едното, другиот со другото мастило. Има димензии 100 x 50 см. Записот на заднината е на грчки јазик и гласи: „Голем ферман издаден на Теодос А. Цали од Биџола на 30 април 1851 година“.

Ја користам приликава да им се заблагодарам на Евгениј и Антон Ристевски за отстапувањето на документите за увид. Документите, инаку, имаат платнена футрола со запис на грчки јазик дека му припаѓаат на Теодос Цали.

СОДРЖИНА

Александар СТЕРЈОВСКИ

Вовед.....5

Никола В. ДИМИТРОВ

Географско-историски преглед на стопанскиот подем
на Битола во XIX век7

Роберт МИХАЈЛОВСКИ

Политичко-економската положба на градот Битола
во деветнаесеттиот век.....33

Ѓорѓи ДИМОВСКИ-ЦОЛЕВ

Битолските еснафи како донатори.....41

Кочо СИДОВСКИ

Стопанскиот развој во Битола и битолско
во последните децении на XIX век51

ДОДАТОК

Проф. д-р Јове ДИМИТРИЈА ТАЛЕВСКИ

Промотивна реч.....69

Дискусија

Александар СТЕРЈОВСКИ

Султанска дозвола за работа на битолчанец
од 1851 година73

Издавач:
Педагошки факултет – Битола
Библиотека: *Историски теми*

*

За издавачот:
Проф. Симеон СИЛЈАНОВСКИ, акад. сликар - декан

*

Одговорен уредник:
Д-р Александар СТЕРЈОВСКИ

*

Секретар на редакција
Гого СТЕРЈОВСКИ

*

Компјутерска подготовка
Пеце ИЛИЕВСКИ

*

Печати:
„Киро Дандаро“ - Битола
Тираж:
300 примероци

